Şāmilü'l-Luga'nın Leksikografik Özellikleri ve Türkçe Söz Varlığı

Lexicographic Features of Şāmilü'l-Luga and Turkish Vocabulary

Yusuf Akçay*

Abstract: Şāmilü'l-Luga is the most important text after Bahrü'l-Garāib among the Ottoman-era Persian-Turkish lexicons. The copy of Şāmilü'l-Luga Persian-Turkish interlinear Lexicon being in National Library Afyon Gedik Ahmet Pasha Collection, registered in the Archive no. 03 Gedik 17524 / 1 [MK1] has been addressed in this study. In the first chapter, information about the author and his family has been presented and then the lexicographic features have been examined in detail. In the second chapter, the Turkish meanings of the Persian words have been addressed as an index-lexicon in terms of vocabulary. Şāmilü'l-Luga is the most important text after Bahrü'l-Garāib among the Ottoman-era Persian-Turkish lexicons. The copy of Şāmilü'l-Luga Persian-Turkish interlinear Lexicon being in National Library Afyon Gedik Ahmet Pasha Collection, registered in the Archive no. 03 Gedik 17524 / 1 [MK1] has been addressed in this study. In the first chapter, information about the author and his family has been presented and then the lexicographic features have been examined in detail. In the second chapter, the Turkish meanings of the Persian words have been addressed as an index-lexicon in terms of vocabulary. Turkish words and expressions used to explain the Persian words in the lexicon, are important in terms of reflecting the vocabulary of that period. In this respect, the given Turkish words were included in the study not only as an index but also in the form of an index-lexicon by adding real meanings of the words by considering that it would be more useful. Şāmilü'l-Luga written by İmadoğlu Hasan b. Hüseyin Karahisarî has 12 copies that we have found in the following libraries: Hacı Selimağa, National Library [MK1], National Library (MK2), Süleymaniye Library, Topkapı Palace III. Ahmed Library, Bibliotheq National Turkish Manuscripts, Münih K.Hof-Und StaatsBibliothek, İstanbul University Rare Works of Art Library, Lugatnāme-i Dehhoda Library, Cairo Hidiv Library and Tunisian National Library. The copy of Şāmilü'l-Luga Persian-Turkish interlinear lexicon being in National Library Afyon Gedik Ahmet Pasha Collection, registered in the Archive no. 03 Gedik 17524 / 1 [MK1] was addressed in this study.

· Bu çalışma Osmanlı Dönemi Sözlükçülüğü ve Karahisarî'nin Şāmilü'l-Luga İsimli Sözlüğü Üzerine Bir İnceleme adlı doktora tezinden üretilmiştir.

*Dr.

Dr.

ORCID 0000-0001-7876-3938

dryusufakçay@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Akçay, Y. (2020). Şāmilü'l-Luga'nın leksikografik özellikleri ve Türkçe söz varlığı, *Turkish Studies - Language*, 15(1), 1-44. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40119>

Received/Geliş: 11 December/Aralık 2019

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 24 March/Mart 2020

Published/Yayın: 28 March/Mart 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

CC BY-NC 4.0

Structured Abstract: The first ‘Ottoman-era Persian lexicons’ were generally written as Persian-Turkish. *Uknūm-ı Acemī* one of the first examples of large- scale lexicons, Halimī’s *Bahrü’l-Garāyib*, Hatip Rüstem Mevlevī’s *Vesiletü’l-Makāsıd* and *Ahseñi’l-Merāsıd* were written in the second half of the 15th century and it could be noted that they belong to the same period with Şāmilü’l-Luga to a certain extent. Hasan Karahisari also took advantage of other lexicons written before him, especially Bahrü’l-Garāyib, while writing his book.

Şāmilü’l-Luga is the most important text after Bahrü’l-Garāib, among the Ottoman-era Persian-Turkish lexicons. In the first chapter, information about the author and his family has been presented and then the lexicographic features have been examined in detail. In the second chapter, the Turkish meanings of the Persian words have been given as an index-lexicon in terms of vocabulary.

Turkish words and expressions used to explain the Persian words in the lexicon, are important in terms of reflecting the vocabulary of that period. In this respect, the given Turkish words were included in the study not only as an index but also in the form of an index-lexicon by adding real meanings of the words by considering that it would be more useful.

Şāmilü’l-Luga written by İmadoğlu Hasan b. Hüseyin Karahisari has 12 copies that we have found in the following libraries: Hacı Selimağa, National Library [MK1], National Library (MK2), Süleymaniye Library, Topkapı Palace III. Ahmed Library, Bibliothek National Turkish Manuscripts, Münih K.Hof-Und StaatsBibliothek, İstanbul University Rare Works of Art Library, Lugatnāme-i Dehhoda Library, Cairo Hidiv Library and Tunisian National Library.

The copy of Şāmilü’l-Luga Persian-Turkish interlinear lexicon being in National Library Afyon Gedik Ahmet Pasha Collection, registered in the Archive no. 03 Gedik 17524 / 1 [MK1] was addressed in this study. Turkish meanings of 9.300 Persian words included in the copy consisting 131 leaves. Since the lexicon is interlinear, the Turkish meanings are mostly given right under the related Persian word. There are 9 lines on each page and 5 or 6 words meanings are given on each line.

The lexicon consisting of two chapters starts from the 24th page of the manuscript. The title of the book is given as ‘*Kitāb-ı Şāmilü’l-Luga*’ right at the beginning and it starts with ‘Basmala’ (in the name of Allah, the compassionate, the merciful). This first chapter which consisted of approximately 2.5 leaves including 24, 25, 26a, 26b and a part of 27a, was written in Persian. In this chapter, after the blessings and prayer the author explains the reason of writing, the sources which he benefited from while creating the work in detail and gives information regarding the content of the work. In this chapter the author stated that he dedicated his work to Fatih Sultan Mehmet with a quite long praise. The lexicon part of the book starts from 27a. The first word of the lexicon is “*eya*”. The explanation of this word is “*‘aceb, yecüzü bi’l kāsır ve’l-med*” The last word of the lexicon is the infinitive “*penhaşāniden*” in 144b. The part of the book starting from 145a and ending 155b was written in Persian. In this chapter the Persian grammar rules are exemplified as titles. In the last part of the book i.e. 155b, there is a copier record. According to this record, the lexicon was copied by Hasan b. Kasım in the year h.911 (Muslim Calendar).

Turkish meanings of Persian names are found in the first part of the lexicon and Turkish meanings of the infinitives are found in the second part. The head words were arranged according to the Persian last letter system rather than Turkish alphabetical order. Each word was classified according to its pronunciation; reading with damma, kasra and fatha were shown in their own groups. In the ‘Infinitives Part’ in the second part of the book, transitive forms of the same infinitive were also indicated and Turkish explanations of these transitive examples were not stated.

In Şāmilü’l-Luga, the head words were examined in their basic meanings. In this respect, it has been noted that the meanings used in daily language and being understandable are given. Idioms, proverbs and metaphorical expressions are not included in the text of lexicon.

The language of Şāmilü’l-Luga is quite simple in terms of 16th century Turkish. The work has a vocabulary reflecting the period of Old Anatolian Turkish. In terms of Turkish words used in the explanation of Persian words, the lexicon can be considered as a work of transitional period from Old Anatolian Turkish

to Ottoman Turkish. Approximately 2.000 Turkish words indicate that Şâmilü'l-Luga is an important example of Turkish lexicography rather than being a Persian-Turkish lexicon.

An article about Şâmilü'l-Luga entitled '*A Mongolian Lexicon in Istanbul*' was published by Ligeti in the Journal of Eastern Studies of the Hungarian Academy of Sciences. (Ligeti, 1962) In his article, Ligeti examined Topkapı Copy of the book and referred the '*wordbook*' consisting of Arabic-Persian-Mongolian and Turkish words in the manuscript to Şâmilü'l-Luga. However, no record has been found in the Topkapı Copy that this part consisting of 27 leaves following the end of Şâmilü'l-Luga belongs to Karahisari, and there are no other inscriptions supporting this information in the other copies of the work. The copy in the National Library 1 (MK1) considered in this study is the oldest copy of Şâmilü'l-Luga. There was no lexicon text containing Mongolian words in this copy which was copied by Hasan bin Kasım on h. 910/911. It has been understood that the part containing Mongolian words was only in Topkapı Copy and this part was added to the manuscript later. Moreover, it could be easily understood from the biography of the author that he does not have a body of knowledge to write in Mongolian. Therefore, the Mongolian part in Topkapı Copy should not be included in the lexicon text.

Keywords: Şâmilü'l-Luga, Hasan Karahisari, Ottoman Lexicography, Persian-Turkish Lexicons, Lexicography

Öz: Osmanlı dönemi ilk Farsça sözlük çalışmaları genellikle Farsça-Türkçe şeklinde düzenlenmiştir. Geniş hacimli ilk örneklerden biri olan '*Uknūm-ı 'Acemī, Halīmī'nin Bahrū'l-Garāyib, Hatip Rüstem Mevlevī'nin Vesīletü'l-Makāsīd ilā Ahse'nī'l-Merāsīd*' adlı eserleri 15. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış olmaları itibarıyla Şâmilü'l-Luga ile az çok aynı dönemin eserleri olarak değerlendirilebilir. Hasan Karahisari, eserini kaleme alırken başta Halīmī'nin *Bahrū'l-Garāyib* adlı eseri olmak üzere kendinden önce yazılmış başka sözlüklerden de yararlanmış. Şâmilü'l-Luga, Osmanlı sahasında yazılan Farsça-Türkçe sözlükler arasında Bahrū'l-Garāyib'den sonra gelen en önemli metindir. Bu makalede Farsça-Türkçe satır altı bir sözlük olan Şâmilü'l-Luga'nın Millî Kütüphane Afyon Gedik Ahmet Paşa Koleksiyonu, Arşiv No: 03 Gedik 17524 /1 [MK1] nüshası esas alınmıştır. İlk bölümde sözlüğün müellifi ve ailesi hakkında bilgi verilmiş; ardından sözlüğün leksikografik özellikleri detaylı olarak incelenmiştir. İkinci bölümde ise sözlükteki Farsça kelimelerin Türkçe karşılıkları Türkçe söz varlığı açısından bir dizin-sözlük halinde verilmiştir. Sözlükteki Farsça kelimelerin açıklamasında kullanılan Türkçe kelimeler ve ibareler, dönemin söz varlığını yansıtmaları bakımından önemlidir. Bu bakımdan söz konusu Türkçe kelimeler sadece dizin olarak değil -daha faydalı olacağı öngörüsüyle-kelimelerin lugavī anlamları da ilave edilerek bir dizin-sözlük biçiminde çalışmaya dahil edilmiştir. İmadoğlu Hasan b. Hüseyin Karahisari tarafından yazılan Şâmilü'l-Luga'nın Hacı Selimağa, Millî Kütüphane [MK1], Milli Kütüphane (MK2), Süleymaniye Kütüphanesi, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kitaplığı, Bibliotheq National Türkçe Yazmalar, Münih K.Hof-Und StaatsBibliothek, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Lugatnâme-i Dehhoda Kütüphanesi, Kahire Hidiv Kütüphanesi ve Tunus Milli Kütüphanesi olmak üzere tespit edebildiğimiz 12 nüshası mevcuttur. Bu çalışmada Bu çalışmada Şâmilü'l-Luga'nın Millî Kütüphane Afyon Gedik Ahmet Paşa Koleksiyonu, Arşiv No: 03 Gedik 17524 /1 [MK1] nüshası esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şâmilü'l-Luga, Hasan Karahisari, Osmanlı Sözlükçülüğü, Farsça-Türkçe Sözlükler, Sözlükçülük.

Giriş

Afyonlu İmadoğlu ailesinin bir ferdi olan Hasan b. Hüseyin Karahisari tarafından yazılan Şâmilü'l-Luga, Osmanlı dönemi Türk sözlükçülüğü açısından önemli bir yere sahiptir. Farsça-Türkçe satır altı bir sözlük olan Şâmilü'l-Luga'nın dili, 16. yüzyıl Türkçesi açısından bakıldığında son derece sadedir. Eser, önemli ölçüde Eski Anadolu Türkçesi dönemini yansıtan bir söz varlığına sahiptir. Esas aldığımız Millî Kütüphane (MK1) nüshasında 9.300 adet Farsça kelimenin Türkçe

karşılığına yer verilmiştir. Farsça kelimelerin açıklamasında kullanılan Türkçe kelimeler itibariyle sözlük, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine bir geçiş dönemi eseri olarak değerlendirilebilir. Toplam 131 varaktan oluşan sözlüğün tespit edebildiğimiz 12 nüshası mevcuttur. Bu çalışmada Şâmilü'l-Luga'nın Millî Kütüphane Afyon Gedik Ahmet Paşa Koleksiyonu, Arşiv No: 03 Gedik 17524 /1 [MK1] nüshası esas alınmıştır.

1. Sözlüğün Müellifi Hasan b. Hüseyin Karahisari'nin Hayatı

Şâmilü'l-Luga'nın müellifi olan Hasan Karahisari 1425 (h.841) tarihinde doğmuş, 1505 (h.910) tarihinde vefat etmiştir. İmad Dede'nin, oğlu Hüseyin'den olma torunudur. İlk tahsiline dedesinden ders alarak başlamıştır. Bir din âlimi olan dedesi, Mevlana Alaaddin İshak Fakih ve Abdürrahim Karahisari'den torununa dersler aldırıştır. Hasan Karahisari, İmad Dede'nin müderrislik yaptığı Hisarardı Medreselerinde Arapça-Farsça tahsili yaptıktan sonra eğitimine Edirne'de devam etmiştir. Edirne o zaman Osmanlı payitahtı olduğu için Hasan Karahisari, devrin meşhur ilim adamlarından ders alma imkânı bulmuştur. 80 yaşına kadar Edirne'de kalan Hasan Karahisari, Afyon'a döndükten kısa bir süre sonra 1505 (910) tarihinde vefat etmiş ve Öksüzce Mahallesiindeki mezarlığa defnedilmiştir. Bu araziye daha sonra İmad Dede Câmii ve İmad Dede Türbesi yapılmış, Hasan Karahisari'nin mezarı ise câminin içerisinde muhafaza edilmiştir. Bu mezar, müezzinler mahfilinin arka kısmına rastlamaktadır.(Aygen, 1985, s. 13)

Hasan Karahisari'nin ailesi İmadoğulları ismiyle bilinmektedir. İmadoğlu ailesinin en büyük ferdi 15. yüzyılın başlarında vefat eden eden Hacı Yakup Muhiddin'dir. 1350 (h.754) - ö. 1454 (h.858) tarihleri arasında yaşayan ve Hacı Yakup Muhiddin'in oğlu olan İmad Dede ise âlim bir şahsiyet olup çevresinde "İmadiye'l-İslam" olarak şöhret bulmuştur. (Aygen, 1985, s.6) Kaynaklarda İmad Dede'nin satır altı Türkçe bir Kur'an-ı Kerim tercümesi yazdığı ve bu tercümenin Vakıflar Genel Müdürlüğünde olduğu ifade edilmektedir.(Keskioğlu, 1958, s.91-103)

2. Şâmilü'l-Luga'nın Nüshaları

Şâmilü'l-Luga'nın tespit edebildiğimiz on iki nüshası vardır.

2.1. Hacı Selimağa Kütüphanesi Nüshası

Kemankeş, No: 663'te bulunan nüsha, 138 varaktan oluşmaktadır. Sözlükte 9200 civarında Farsça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir. Yazmanın hemen ilk sayfasında eserin vakfedildiğine dair kısa bir açıklama ve vakfiye mührü vardır:

"Bu hâkîr u fakîr ve pür-takşîr Es-Seyyid El-Hâc 'Abdulkâdir el-ma'rûf mir Hâce Kemânkeş El-Üsküdarî bu kitab-ı müstetâbı mülkünden ihrâc idüp Üsküdar'da vâkî' Valide-i 'Atîk Câmî'-i Şerîfine şol şartla vakf eyledim ki talebe-i 'ulûmdan her kime iktizâ ider-ise rehin koya veyahud kefil-i mal ile virilüp ta kıraatı tamam olunca hıfz idüp nişân için kagıdın bu kimseye ve cildin şu kimseye ve uşak eline virmiye ve tebdîl ve tağyîr itmeye. Eger şartların birinüñ hilâfı zuhûr iderse tazmîn oluna."

Sözlük metni 2a'dan başlamaktadır. Bu nüshanın en önemli özelliği Baleybelence kelimeleri içermesidir. Sözlüğün ilk sayfasında "Bu kitabda surhla yazılan luğat-ı Bāleybelen'dir ya'ni zebān-ı Muhyî'dir." ibaresi bulunmaktadır. Cümleden de anlaşılacağı üzere nüshadaki Bāleybelence kelimeler kırmızı renkle yazılmıştır. Bu yönüyle Şâmilü'l-Luga'nın Selimağa nüshası Baleybelen'in başlıca referans metinlerinden biridir.(Koç, 2005, s.78)

2.2. Topkapı Sarayı Nüshası

Nüsha, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kitaplığı, Türkçe Yazmalar: 2695 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Birinci varakta “Kitab-ı Esmâü'l-Ef'âl-Karahisarî” ibaresi vardır. 4b'de eserin Fatih Sultan Mehmed'e sunulduğu, 5a'da ise eserin ismi kayıtlıdır. Nesih yazı ile istinsah edilen eser, 139b'deki “temmet” ifadesiyle sona ermektedir. Yazmanın 140. varığı boştur. Daha sonra 144a numarasıyla başlayan sayfada Arapça, Farsça, Türkçe ve Moğolca olmak üzere dört dilli bir sözlük yer almaktadır. Bu bölüm 166b'ye kadar sürmektedir. Yazmada 166b boştur. 167a'dan 170a'ya kadar olan kısa bölümde ise sadece Arapça kelimelerin Türkçe anlamlarının verildiği satır altı kısa bir lugatçe bulunmaktadır. Bu son iki bölüm daha önce, yanlış olarak, Şâmilü'l-Luga ile birlikte değerlendirilmiştir. (Ligeti, 1962) Oysa bu son iki bölüm, Şâmilü'l-Luga'nın metnine dahil değildir. Yazmada Şâmilü'l-Luga'nın bittiği varak 139b'dir. Moğolca karşılıkların da yer aldığı dört dilli bölüm ise sadece bu nüshada bulunmaktadır. Şâmilü'l-Luga'nın diğer nüshalarında bu bölüm olmadığı gibi en eski ve en sağlam nüshası olan Milli Kütüphane (MK1) nüshasında da bu bölüm yer almamaktadır. Bu yönüyle Topkapı nüshasında yer alan dört dilli sözlük ile Arapça-Türkçe satır altı sözlüğün müstensih tarafından yahut daha sonra yazmaya ilave edildiği anlaşılmaktadır.

2.3. Milli Kütüphane Nüshası (MK1)

Bu nüsha, çalışmamıza esas teşkil eden nüshadır. Milli Kütüphane Afyon Gedik Ahmet Paşa Koleksiyonu, 03 Gedik 17524 arşiv numarası ile kayıtlıdır. 24a'dan başlamakta 155b'de bitmektedir. Yazmada Şâmilü'l-Luga'nın dışında 156a'dan 337b'ye kadar süren ve daha çok fiil çekim örneklerini ihtiva eden satır altı nitelikte 2 eser daha bulunmaktadır. Eserin bütün nüshalarında bulunan ve Farsça olarak kaleme alınan mukaddime bölümünde, müellif sözlüğün düzenleniş hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Müellifin verdiği bilgilere göre sözlük iki bölümden oluşmakta ve mastarları ve gramer kurallarını içeren ikinci bölümün sonunda eser tamamlanmaktadır. 155b'den başlayıp 337b'ye kadar süren bölüm ise hem sözlük metninin dışında yer alması itibariyle hem de Şâmilü'l-Luga'nın devamı olabileceğine dair bir kaydın bulunmaması sebebiyle çalışmaya dahil edilmemiştir.

2.4. Milli Kütüphane Nüshası (MK2)

Milli Kütüphane 6928/1 arşiv numarası ile kayıtlı nüshadır. Nesih yazı ile kaleme alınmıştır. Toplam 120 varaktır. Yazmanın ilk sayfasında “Haza Kitāb-ı Lugatü'l-Fürs-Vânizāde Mehmed Efendi” kaydı ve vakfiye mührü vardır. Yine bu sayfada “Bu lugatın evvel harfine nazar olunup gaflet olunmaya.” ibaresi yer almaktadır. 2ab, 3ab, ve 4a'nın ilk kısmında dua ve niyazdan sonra müellifin ismi geçmekte, eserin oluşturulmasında yararlanılan kaynaklar sıralanmakta ve uzun bir methiye ile eserin Fatih Sultan Mehmet'e sunulduğu belirtilmektedir. Sözlük kısmı 4a'dan itibaren başlamakta ve 113a'da sona ermektedir. Yazmada 113b boştur. 114a'dan itibaren “Kavā'id-i Der Beyān-ı Ems'ile-i Derī” başlığı altında Farsça gramer kurallarının yer aldığı kısa bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm 120b'ye kadar sürmektedir. Yazma, 120b'deki istinsah kaydıyla bitmektedir. Bu sayfada iki farklı istinsah tarihi yer almaktadır. Birincisinde 925 yılının Cemāziyelâhir, ikincisinde ise 922 yılının Ramazan ayı kaydı bulunmaktadır.

2.5. Süleymaniye Nüshası

Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu 2633 numarada kayıtlıdır. Sözlüğün ilk sayfasında Mevlvî Derviş Yusuf'a ait temellük kaydı ve mührü vardır. Sözlük 4a'dan başlayıp 52a'da bitmektedir.

2.6. Fransa Nüshası (FR2)

Nüsha, Bibliotheq National Türkçe Yazmalar Supplemet 263 arşiv numarası ile saklıdır. Nestalik yazı ile kaleme alınmıştır. Toplam 74 varaktır.

2.7. Fransa Nüshası (FR2)

Nüsha, Bibliotheq National Türkçe Yazmalar Supplemet 264 arşiv numarası ile saklıdır. Nesih yazı ile kaleme alınmıştır. Toplam 114 varaktır.

2.8. Almanya Nüshası

Münih K.Hof-Und StaatsBibliothek'te 147 Quatr numara ile kayıtlı nüshadır. 137 varaktan oluşan nüshada her sayfa 16 satır ihtiva eder. Eser h. 12. yüzyılda Mahmud b. İvaz b. Abdullah tarafından istinsah edilmiştir.

2.9. İstanbul Üniversitesi Nüshası

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar Bölümü numara 468'de kayıtlıdır.

2.10. Tahran Nüshası

Bu nüsha Lugatnâme-i Dehhoda Kütüphanesinde 62/1 arşiv numarası ile saklıdır.

2.11. Kahire Nüshası

Kahire Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 9184 arşiv numarası ile saklıdır. Nesih yazı ile kaleme alınmıştır. Toplam 193 varaktır.

2.12. Tunus Nüshası

Tunus Milli Kütüphanesi. l.118/6'da numarada kayıtlıdır. (Şeker-Mercan, 1985, s.118)

3. Şāmilü'l-Luga'nın Leksikografik Özellikleri

3.1. Şāmilü'l-Luga'nın Yazıldığı Dönem İtibariyle Önemi

Osmanlı dönemi ilk Farsça sözlük çalışmaları genellikle Farsça-Türkçe şeklinde düzenlenmiştir. Geniş hacimli ilk örneklerden biri olan '*Uknūm-ı 'Acemī, Halīmī*'nin *Bahrü'l-Garāyib*, Hatib Rüstem Mevlevī'nin *Vesīletü'l-Makāsıd ilā Ahseni'l-Merāsıd* adlı eserleri 15. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış olmaları itibariyle Şāmilü'l-Luga ile az çok aynı dönemin eserleri olarak değerlendirilebilir. Hasan Karahisari, eserini kaleme alırken kendinden önce yazılmış başka sözlüklerden de yararlanmıştı. Bunların başında Halīmī'nin *Bahrü'l-Garāyib* adlı eseri gelir.

Şāmilü'l-Luga, benzerleri gibi dönemin ihtiyacı göz önünde bulundurularak kaleme alınmıştır. Farsça ve Arapçanın Osmanlı Türkçesi üzerindeki hakimiyetinin başladığı bu dönem, medreselerin ikame edilmesiyle paralellik gösterir. Her ne kadar Şāmilü'l-Luga ve benzer metinler, dönemin Türkçe kelimelerini ihtiva etmeleri bakımından önemli ise de bu tarz metinlerin varlığı Klasik Osmanlı Türkçesinin oluşumunda bire bir etkili olmuştur. Bilindiği üzere medreselerin sistemli bir geleneğe kavuşması Fatih devrinde mümkün olmuştur. Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri zamanında kurulan (Hāriç medreseler) Sahn-ı Seman ile birlikte yeni bir disiplin üzere konumlandırılmıştır. Bu değişim zorunlu olarak Türk diline etki eden bir sonucu doğurdu. Medreselerin sistemli bir geleneğe kavuşmasıyla Türkçenin Arapça ve Farsça karşısında gerilemesi arasındaki birliktelik aynı döneme denk gelmektedir. Öyle ki 13. yüzyılda konuşulan Türkçe ile yazılan Türkçe arasındaki farklılık yok denecek kadar az iken 15. yüzyıldan itibaren Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıkları kullanılmaya başlandı. Bu gelişme, özellikle 15. yüzyılın

ikinci yarısında yazı dilinde değişime sebep olmuş ve 16. yüzyılda Arapça- Farsça kelime ve terkiplerin yoğun olarak kullanıldığı Klasik Osmanlıca ortaya çıkmıştır. Zaten İbrahim Miskin'in 1664 tarihli Türkçe-Farsça sözlüğü ve birkaç istisna dışında, 18. yüzyıla kadar Türkçe kelimelerin madde başı yapıldığı bir sözlüğe rastlayamıyoruz. Nitekim 18. yüzyıldan itibaren medrese sisteminin bozulmaya başlamasıyla birlikte Türkçe kelimelerin madde başı yapıldığı sözlükler kaleme alınmaya başlanacaktır. Gerçi Osmanlı döneminin Arapça ve Farsça referans sözlükleri olan *Lugat-ı Vankulu* (1729), *Burhan-ı Kâti Tercümesi* (1797), *Kāmusü'l-Muhit* gibi sözlükler medrese müfredatının bozulmaya başlamasıyla aynı döneme denk gelmektedir. Ancak bu eş zamanlılık şahsî çalışmaların neticesi olarak görülmelidir. Daha önceki dönemlerde sözlükler, Osmanlı eğitim sisteminin mecbur ettiği bir ihtiyacı giderirken 18. yüzyıldan itibaren bireysel tasarrufların ve gayretlerin ortaya çıkardığı sözlük metinleriyle karşılaşırız. Nitekim Müteferrika baskılarının rağbet görmemesi Osmanlı kültür hayatının çözülmekte olduğunu göstermektedir.

Şâmilü'l-Luga örneğinde olduğu gibi gerek iki dilli gerekse çok dilli Osmanlı dönemi sözlükleri, madde başı kelimelerin açıklamasında kullandıkları Türkçe söz varlığı açısından önemi haiz metinlerdir. Ancak buna rağmen Osmanlı bilim ve kültür hayatının Arapça-Farsça üzerine kurulmasında bu sözlüklerin doğrudan veya dolaylı etkisi kaçınılmaz olmuştur.

3.2. Sözlüğün Planı ve Sayfa Düzeni

İki bölümden oluşan sözlük, yazmanın 24. sayfasından itibaren başlamaktadır. Sayfanın hemen başında eserin adı “Kitāb-ı Şâmilü'l-Luga” şeklinde verilmekte ve Besmele ile eser başlamaktadır. 24, 25, 26a, 26b ve 27a'nın bir kısmı da dahil olmak üzere yaklaşık 2.5 varaklık bu ilk bölüm, Farsça olarak kaleme alınmıştır. Bu bölümde müellif, dua ve niyazdan sonra eserin yazılış sebebini, eserini oluştururken yararlandığı kaynakları detaylı olarak anlatmakta ve eserin içeriğine yönelik bilgiler vermektedir. Müellif bu bölümde oldukça uzun bir methiye ile eserin Fatih Sultan Mehmet'e ithaf ettiğini bildirmektedir. Eserin sözlük kısmı 27a'dan itibaren başlamaktadır. Sözlüğün ilk kelimesi “eya” şeklindedir. Kelimenin karşılığı olarak “ey ‘aceb, yecüzü bi'l-kaşr ve'l-med.” açıklaması yer almaktadır. Sözlüğün son kelimesi ise 144b'deki “penhaşāniden” mastarıdır. Eserin 145a'dan başlayıp 155b'ye kadar süren bölümü ise Farsça kaleme alınmıştır. Bu bölümde Farsça gramer kuralları başlıklar halinde örneklendirilmiştir. Eserin son kısmı 155b'de ise müstensih kaydı yer almaktadır: “Temam şod in risāle-i müşkilküşa bi-'avnullahi te'āla 'alā yedile nām-ı Hasan bin Kāsım hakir'ül-fakīr 'affillahü 'anhüma der evāsitu'ş-şevvāl fī şehir-i Edirne tarih-i sene 'aşere ve tisāmie 911. mim.”

Birinci bölümde Farsça isimlerin, ikinci bölümde ise mastarların Türkçe karşılıkları yer almaktadır. Madde başı sözcükler Türkçe alfabetik sıra ile değil, Farsça son harf sistemine göre düzenlenmiştir. Her kelime okunuşları dikkate alınarak gruplandırılmış, kesreli, ötreli ve fethalı okunuşlar kendi grupları içerisinde gösterilmiştir. Eserin ikinci bölümündeki mastarlar kısmında aynı mastarın geçişli şekilleri de belirtilmiş; bu geçişli örneklerin ayrıca Türkçe açıklaması, genellikle, verilmemiştir. Bu yapıdaki kelimeler birkaç yerde “*ta'diye*” veya “*müte'addi*” şeklinde açıklanmış, genelde ise boş bırakılmıştır. Metinde bazı kelimelerin karşılığında “*mim*” ve “*f*” harfleri kullanılmıştır. Bu kısaltmalar, “*ma'ruf*” kelimesinin kısaltması olarak metinde yer almıştır.

Sözlük, satır altı bir sözlük olduğu için Türkçe açıklamalar genellikle ilgili Farsça kelimenin hemen altında gösterilmiştir. Her sayfada yaklaşık dokuz satıra yer verilmiş, her satırda ise ortalama 5-6 kelimenin karşılığı gösterilmiştir.

3.3. Sözlüğün Hedef Kitlesi ve İçeriği

Sözlüğün hedef kitlesi ile ilgili olarak müellifin bilinçli hareket ettiği anlaşılmaktadır. Mukaddime bölümünün ve gramer kurallarının açıklandığı son bölümün Farsça kaleme alınmış olması ve yaklaşık 1500 Farsça kelimenin karşılığının yine Farsça cümlelerle ifade edilmesi ilk bakışta sözlüğün yüksek bir eğitim durumu gözetilerek kaleme alındığını göstermektedir. Gerçi mukaddimeden de anlaşılacağı üzere müellif, sözlüğü yazarken Mevlana Hamidüddin Sivasî'nin *Luce*, Ebu Mansur Fahiri'nin *Miyar-ı Cemal*, Nahçıvanî'nin *Sıhahü'l-Fürs*, Hakim Katrani'nin *Müntehab*, Mevlana Mutahhari Lazıkî'nin *Miftah-ül-Edeb*, Hüseyin Tūsî'nin *Şevāhid*, Lütfullah Halimî'nin *Bahru'l-Garaib* isimli eserlerinden yararlanmıştı. Genel olarak da sözlüğün bu kaynakçaya uygun bir kelime kadrosuna sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat hem bazı madde başı kelimelerin kolaylığı hem de içerik açısından bazı kavramlardaki yoğunlaşmalar bu durumun aslında eğitim amaçlı olduğu izlenimini vermektedir. Müellif, sözlüğün kelime kadrosu yoluyla metinde yer alan Farsça cümlelerin anlaşılabilirliği düşüncesiyle hareket etmiştir. Farsça ibarelerin başlangıç düzeyindeki Farsça bilgisiyle anlaşılabilir olması bu durumu desteklemektedir. Zaten çok sayıda madde başı kelimenin temel Farsça düzeyini hedeflediği görülmektedir. Mesela *añra*, *încā*, *işān-rā* (anlar ve añları), *înan-rā* (bunlar ve bunları), *ūrā* (aña), *bā-şoma* (sizüñ-le), *pezer-i mā* (bizüm atamız), *pezer-i şoma* (sizüñ atañuz), *be-şoma* (size), *birāzer-i şomā* (sizüñ arkadaşuñuz), *hüy-ı mā* (bizim hümız), *hüy-ı şoma* (sizüñ hüyuñuz), *şoma* (siz), *mā* (biz) gibi yapılar bu duruma örnek gösterilebilir. Diğer taraftan sözlükte bazı kavram alanlarında yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Özellikle bitki adlarında bu yoğunlaşmayı görmek mümkün: *ağ*, *ağu ağacı*, *ağur*, *ağuz*, *ağ ayvüdene*, *alüc*, *añız*, *atılmış*, *ayıld ağacı*, *ayruk otı*, *ayu kulağı*, *ayu güli*, *babadya*, *bağ budandısı*, *bağırtlak*, *bağam*, *baldırı kara*, *baldırlar*, *balık kulağı*, *başdurma*, *bazlamac*, *bednūs ibügi*, *beg*, *balamuş*, *benefşe*, *besdil*, *bezr kaçtūna*, *biş barmak bişi*, *boğa diken*, *bozca*, *bögrülce*, *böğürtlen*, *buğday etmegi*, *buğa otu*, *bulamac*, *burma aş*, *burçağ*, *butrak*, *büyān*, *bük*, *bükündan*, *büre otu*, *bürebolı*, *cinbipire*, *çaç*, *çeç*, *çekük*, *çetük otu*, *çevken*, *çıkırık*, *çılbr*, *çıra özündisi*, *çiçek kabçuğı*, *çigid*, *çiriş*, *çişmek*, *çiy*, *çökelek*, *çökündür*, *çörek otu*, *çubuk yaturması*, *delüce*, *yezak*, *güneyik*, *dirbās*, *ayu ayası*, *filistun*, *geyik herası*, *turakotu*, *yaban otu*, *karga dölegi*, *ebucehil karpuzu*, *it hıyarı*, *it burnu*, *hanzal otu*, *ayrık otu*, *serkule*, *kufil otu*, *kasık otu*, *ebem gümec*, *deneçāder*, *sarmaşuk*, *güyegü otu*, *acur otu*, *merseme*, *gebre otu*, *kedi turnağı*, *dıraht-ı sermāres*, *ğāsū-yi Rūmī*, *tāfsiyā*, *eyreltū otu*, *tahlıl bit*, *ağu kunduz*, *çiğdem*, *semizlik otu*, *sıçan otu*, *uyku otu*, *kedi otu*, *nar ağacı*, *kaçı otu*, *serçedil*, *lisānū'l-usfūr*, *gilaburi*, *esrar otu*, *eşek turbi*, *deve tabanı*, *eglik otu*, *hayrük otu*, *ot baldırı* vd.

Madde başı kelimelerin karşılığı olarak verilen Türkçe kelimeler ise Türkçe kelime kadrosu açısından sözlüğün önemini arttırmaktadır. Yaklaşık 2.000 adet Türkçe kelime kadrosu, *Şāmilü'l-Luga*'nın Farsça-Türkçe sözlükten ziyade Türk sözlükçülüğünün önemli bir örneği olduğunu göstermektedir.

Bu özellikleriyle *Şāmilü'l-Luga*, genel sözlük tarzında ve daha çok eğitim öğretim amacıyla hazırlanmıştır diyebiliriz.

3.4. Sözlüğün Bakış Açısı (Objektif/Subjektif)

Şāmilü'l-Luga'nın özellikle madde başı seçiminde subjektif bir bakış açısıyla yazıldığını söyleyebiliriz. Bu durum aslında geleneksel sözlüklerin karakteristik özelliğidir. Geleneksel sözlük yazımında toplanan veriler, genellikle müellifin şahsî seçimleri sonucunda belirlenir. Toplanan verilerin sözlüğün hedef kitlesi ile uygunluk göstermesi için bazı ölçütlerin dikkate alınması gerekir. Gerçeklik, sıklıkta tutarlılık, uygunluk, kuralcılık, kullanım düzlemleri, arkaik sözcüklerin varlığı, yerel sözcüklere yer verilmesi gibi hususlar sözlüğün bilimsel değerini arttıran önemli

etkenlerdir.(Kocaman, 1998, s.112) Bu ölçütler dikkate alındığında Şâmilü'l-Luga'nın özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz: Müellif sözlüğünü hazırlarken Mevlana Hamidüddin Sivasî'nin *Lucce*, Ebu Mansur Fahiri'nin *Miyar-ı Cemal*, Nahçıvanî'nin *Sihahü'l-Fürs*, Hakim Katrani'nin *Müntehab*, Mevlana Mutahhari Lazıkî'nin *Miftah-ül-Edeb*, Hüseyin Tûsî'nin *Şevâhid*, Lütfullah Halimî'nin *Bahru'l-Garaib* gibi çok sayıda sözlükten yararlanmışır. Bu açıdan sözlüğün gerçeklik niteliğinin kurulduğunu söyleyebiliriz. Ancak müellif kendi dil yetisi dışındaki sözcüklere yer vermekle beraber, kelimelerin açıklamasında fazlasıyla Arapça ve Farsça ibareler kullanması itibarıyla, subjektif davranmıştır. Farsça-Türkçe bir sözlükte yaklaşık 1500 Farsça kelimenin karşılığının yine Farsça cümlelerle açıklanması, müellifin eseri hazırlarken aslında doğrudan Farsça öğretimini hedeflediğini gösterir.

Sözlükte yer alan kavramların zaman zaman belli alanda yoğunlaştığını yukarıda ifade etmiştik. Bu noktada müellifin madde başı seçiminde sözlüğün amacına uygun bir yol takip etmediği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle sözlüğün genel sözlük niteliğini sekteye uğratan bir systemsizlikten bahsedebiliriz. Mesela dinî terimler sözlükte neredeyse yok denecek kadar az iken botanik ve tarım ile ilgili kelimelerin fazla olduğu görülmektedir.

Şâmilü'l-Luga'da yer alan Farsça gramer kurallarının örneklerle gösterildiği son bölüm 15. ve 16. yüzyıl Farsça-Türkçe sözlüklerin karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkar. Yaygın kullanım kurallarının açıklandığı bu bölümde müellif, Farsça temel gramer kaidelerine yer vermiş ve bunları örneklerle detaylandırmıştır. Yine bazı sözcüklerin açıklamasında müellifin okuru doğrudan bilgilendirdiği ve madde başı kelimenin fonetiğine yönelik açıklamalar getirdiği görülmektedir. Genellikle “yecüzü” (uygundur/caizdir) kelimesiyle başlayan bu açıklamalar, kelimenin nasıl okunması gerektiğini içermektedir: “yecüzü bi'l-ı-kasr ve'l-medd, yecüzü bi-ğayri'l-vāv, yecüzü'l-yā', yecüzü bi'l- vāv, yecüzü bi-ğazfi't-tā', yecüzü bi-ğazfü'l elifü'l-evvel” gibi ibareler sözlüğün kuralcılık yönünü gösteren örneklerdir.

3.5. Sözlüğün Kullanım Düzeyi

Sözlüğün kullanım düzeyine baktığımızda çok sayıda madde başı kelimenin açıklaması olarak verilen Türkçe kelimenin yerel ağız özellikleri taşıdığı görülmektedir. Türkçenin söz varlığını takip edebilmek bakımından Şâmilü'l-Luga'nın referans metinlerden biri olduğu şüphesizdir. Birçoğu bugün Türkiye Türkçesinin farklı ağızlarında kullanılan bu kelimelerin bir arada bulunması, dönemin gündelik dilinde ortak kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Şâmilü'l-Luga'nın önemi, Farsça-Türkçe bir sözlük olmaktan ziyade ihtiva ettiği Türkçe kelimeler bakımından ileri gelir.

3.6. Sözlüğün Hacmi

Üzerinde çalıştığımız Şâmilü'l-Luga nüshası 24a'dan başlamakta 155b'de bitmektedir. Toplam 131 varaktan oluşmaktadır. Sözlükte toplam 9.300 kelimenin karşılığı verilmiştir.

3.7. Sözlükteki Madde Başı Kelimelerin Durumu

Sözlükte madde başı yapılan kelimelerin sistematik bir düzen içinde verilmediği görülmektedir. Müellif her ne kadar kendinden önce yazılan birçok lugatten istifade etmiş olsa da verileri tasnif etmemiş izlenimi vermektedir. Bu bakımdan müellifin adeta bir ayıklamadan çok harmanlama yaptığı anlaşılmaktadır. Fakat buna rağmen sözlüğün, dönemi için ileri bir zevkin ürünü olduğu ve müellifin üzerinde titizlikle çalıştığı anlaşılmaktadır.

Sözlüğün ikinci bölümünde mastarların geçişli şekillerine de yer verilmiş ve bu geçişli şekiller umumiyetle yeniden anlamlandırılmamıştır. Geçişli şekillerin madde başı yapılması

sözlüğün değerli yanlarından biridir. Müellifin bu tarz kelimelere sözlüğün son kısmında yer alan basit gramer kuralları içerisinde değil de sözlük metni içerisinde ayrıca yer vermesi, bu konuda titiz davrandığını göstermektedir. Ancak bu geçişli yapıların açıklamalarının verilmemesi bir kusur olarak görülebilir.

Sözlükte bazı yer isimlerinin de bulunduğu görülmektedir. Sind, Hind, Send, Şavgâr, Acem, Fâris, Çin ve Kürkân gibi yer adları madde başı olarak sözlükte yer almıştır. Ayrıca İbrahim peygamber, Hüsrev, Perviz, Süleyman peygamber gibi şahıs isimleri de bazı madde başı kelimelerin açıklamasında geçmektedir.

Madde başı seçiminde bir tutarlılık olmadığı görülmektedir. Edatlar, zarf fiiller, tamlamalar ve kelimelerin çokluk şekilleri madde başı yapılmış, zaman zaman tekrarlara düşülmüştür. Fakat bazı yerlerde sözcükler arasında genellikle gönderim ilişkisi kurulmuştur. künce: misl-i kence, sulfe: misl-i sürfe, şevgâh: misl-i şebgâh, şinne: misl-i şenne, şîrîne: misl-i serrîne, şiyhe: misl-i şenne, şole: misl-i şolle, kâfe: misl-i kabile, kâjide: misl-i kâcîde, keçâve: misl-i keçâbe, kelâve: misl-i kelâbe, küşne: misl-i kûşne, âgâz-kerden: misl-i âgâzîden, elizîden: misl-i elîden, âgâh şoden: misl-i agâhîden, istîden: misl-i istâden, sürâyîden: misl-i sürûden, kiyânâ: misl-i kiyâ, kemset: misl-i hamset, nüvîst: misl-i nübüşt, tîmâc: misl-i tâc, firhic: misl-i ferhec, kinkâc: misl-i kenâc, nûc: misl-i nâc, devâh: misl-i derenc, sitâvend: misl-i sitâden gibi örnekler doğrudan gönderim ilişkisi olan örneklerden bazılarıdır. Diğer örnekler ise genellikle arka arkaya gelen iki madde başı kelimenin ikincisinde kullanılan “misl” açıklamasıyla ifade edilmiştir.

3.8. Sözlüğün Anlam Açılımı

Şâmilü'l-Luga'da madde başı sözcükler, temel anlamı itibariyle değerlendirilmiştir. Bu yönüyle madde başı kelimelerin anlaşılabilir ve günlük dilde kullanılan anlamlarının verildiği görülür. Deyim, atasözü ve mecaz ifadeler sözlük metninde yer almamıştır. Müellifin madde başı kelimelerin açıklamalarında, kelimenin günlük dildeki birkaç anlamını birlikte verdiği görülür. Böylece hem çok kullanılan anlam hem de günlük dildeki diğer anlamlar beraber değerlendirilmiştir. Fakat birçok kelimedede aynıyet olmasına rağmen müellif anlam farklılıklarını birlikte vermek yerine, benzer kelimeleri madde başı yapmış ve tekrara düşmüştür. tejuh: degirmen müzdi, tejuh: degirmen çakıldığı, tejuh: degirmen oluğı, tezdeh: miyân-ı serây, tezdeh: kilindir peri, tejdeh: dülger, tejdeh: çit, tene: özdek, tene: diftik, tene: künde, tene: dürüm, tene: enderün, şüh: çirkest ber endâm, şüh: kir, nevâ: tevânger ve sâzkâr-est, nevâ: perde est ez perdehâ-yi müsikî, veşnâ: şuhuf-ı ibrâhîm, veşnâ: zende, âbdân: şuluk, âbdân: havz bâşed vd.

3.9. Sözlüğün Amaca Uygunluğu

Şâmilü'l-Luga, genel sözlükler kapsamında değerlendirilebilecek bir metindir. Müellif madde başı yaptığı kelimelerde hedef kitleyi geniş tutmuş kolay veya zor gibi bir ayrıma gitmeden günlük dilin kelimelerine yer vermiştir. Hem sözlüğün sonunda yer alan gramer kısmı hem de bazı temel Farsça kelimelerin sözlükte madde başı yapılmış olması, müellifin okuyucuya az da olsa temel bir Farsça bilgisi kazandırmayı amaçladığı izlenimi vermektedir. Bu yönüyle şahıs zamirlerinin, bunlarla yapılmış tamlamaların, bazı temel soru şekillerinin, sayı isimlerinin, ay/mevsim isimlerinin, bazı edat ve zarfların madde başı yapıldığı görülmektedir. ez ân-ı tust: senüündür, ezân-ı înest: bunüündür, ân kîst: ol kimdür an kes est: ol kimsedür, in kîst: bu kimdür, ûnest: oldur, çi çizi est: ne nesnedür, çîst: nedür, çi kesi est: ne kimsedür, çünîn est: böyledir, der-ân vaqt: ol vaqtde, ez ân kîst: kimüündür, ez ân men est: benimdür, ez an mâst: bizimdür, ezânîst: bunüündür, ez ân-ı ânest: anüündür, ez ân anân est: onlarüündür, ez ân-ı inân est: bunlarüündür şeşat hezâr: altmış biñ, heftâz: yetmiş, heft şed: yedi yüz, heştâz: seksen, heşt şed: sekiz yüz, heft-yik: yedide bir, heşt -yik: sekizde bir vd.

Şâmilü'l-Luga'da yer alan madde başı kelimeler her ne kadar çeşitlilik gösterse de bazı kavram alanlarına daha fazla ağırlık verildiği görülmektedir. Özellikle bitki isimleri, ağaç isimleri, bazı yeme içme ile ilgili isimler, hayvan isimleri ve tarımla ilgili kavramların öne çıktığı görülür. Bu durumun sözlüğün yazıldığı dönemin ekonomik ve sosyal hayatıyla doğrudan ilgili olduğu düşünülebilir. Zaten sözlük metnindeki bu yoğunlaşma, sözlüğü genel sözlük olmaktan çıkaracak bir nitelik göstermemektedir.

3.10. Sözlüğün Dili

Şâmilü'l-Luga, Farsça-Türkçe satır altı bir sözlüktür. Müellifin 1505'te vefat ettiği düşünülürse 16. yüzyıl Türkçesine göre sözlüğün dilinin oldukça anlaşılır ve sade olduğunu söyleyebiliriz. Farsça kelimelerin karşılığı olarak verilen Türkçe kelimeler dönemin söz varlığını yansıtmaları bakımından önemlidir. Bazı kelimelerin açıklamasında kullanılan Farsça yapıların bir ölçüde sözlüğün dilini ağırlaştırdığı söylenebilir. Ancak bu ibarelerin temel Farsça düzeyini aşmamış olması müellifin bilinçli olarak böyle bir yol takip ettiğini düşündürmektedir. Eserin dili ister istemez müellifin yararlandığı kaynaklarla da ilgilidir. Yukarıda sözünü ettiğimiz mukaddime de belirtilen kaynakların bir kısmı da zaten birbirinden faydalanmıştır. Mesela müellifin, mukaddime de faydalandığını belirttiği kaynakların birçoğu Halimî'nin *Bahrü'l-Garâyib* adlı eserinin malzemesini oluşturmuştur. Halimî *Bahrü'l-Garâyib*'in mukaddimesinde faydalandığı kaynakları sıralarken Abdülhamid-i Sivâsî'nin *Lüccetü'l-Acem min Lugati'l-Fürs*, İsfahânî'nin *Mi'yâr-ı Cemâlî*, Mutahhar b. Ebu Talib El-Ladikî'nin *Miftāhu'l-Edeb*, Farsçanın ilk kapsamlı sözlüğü olan Esed-i Tusî'nin *Lugat-ı Fürs*, Hinduşah Nahcivânî'nin *Sihāhü'l-Acem/ Sihāhü'l-Fürs*, Hakim Katran b. Mansur-ı Urmevî'nin *Tefâsîr* ve Ebu'l-Feth Dünder b. Ebü Nâsır El-Hâtîrî'nin *Müntehabü'l-Fürs* adlı eserlerini sayar. Bu eserlerin tamamı aynı zamanda Şâmilü'l-Luga'nın da malzemesini oluşturmuştur. Bu yönüyle sözlüğün gerek içeriğinde gerekse madde başı kelimelerin seçiminde başta *Lugat-ı Halimî* olmak üzere yukarıda sözü edilen metinlerden önemli ölçüde istifade edildiği anlaşılmaktadır.

Şâmilü'l-Luga'nın dili genellikle sade bir Türkçedir. Her kelimenin karşılığı önemli ölçüde gerçek anlamıyla verilmiştir. Bazı kelimelerin anlamlandırılmasında ise lügavî anlamdan ziyade ıstilahî diyebileceğimiz tasvirî bir anlam tercih edilmiştir. Mesela “Zend” kelimesinin anlamı verilirken kelimenin köken bilgisine atıf yapacak bir açıklamadan kaçınılmış ve “İbrahim peygambere inen suhufun ismidir.” şeklinde bir açıklama getirilmiştir. Bu tarz açıklamalar genellikle özel isimlerde görülmektedir. Dolayısıyla sözlükte etimolojik hususiyet taşıyan herhangi bir açıklama yoktur. Bu durum sözlüğün gündelik ihtiyaca yönelik bir Türkçe ile kurulduğunu göstermektedir.

Bazı kelimelerin açıklamasında bazen Arapça-Türkçe, bazen de Farsça-Türkçenin birlikte kullanıldığı görülmektedir. nâ-ḥūz: cām başed ya'ni ayak, ḥancîr: bûy ya'ni koku, kîse-bür: ṭarrâr ya'ni yan kesici, nâ-gezîr: nâçâr ya'ni çâresüz, nîvûş: şenîden çizî başed ya'ni kulaḡ dutmak, ḡaf: mû-yı cu'd ya'ni kırıcak şâç, eḡâl: üftâde ya'ni düşkün, çem: nigāh-kâr ya'ni iş görücü, râtib: 'ulûfe ya'ni rızḡ-ı maḡsûm, bed-puş: esb-i tûsen ya'ni yavuz at vd.

4. Şâmilü'l-Luga'nın Türkçe Söz Varlığı Açısından Önemi

Şâmilü'l-Luga, Türkçe söz varlığı açısından çok sayıda örnek içermektedir. Sözlükte genellikle sade bir Türkçenin kullanıldığı görülmektedir. Klasik Osmanlı Türkçesinin teşekkül ettiği bir devrede yazılan sözlük, Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığını büyük ölçüde barındırmaktadır. Bu yönüyle bir çeşit geçiş dönemi özelliği taşımaktadır.

Sözlükte çok sayıda ağız özelliği taşıyan kelimeyi bulmak mümkün. Halen ağızlarda yaşayan bu kelimeler, dönemin günlük söz varlığını yansıtan örnekler olarak görülebilir. Türkçe kelime kadrosu açısından yaklaşık 2.000 kadar sözcüğün yer aldığı eser, müellifin Türkçeye olan hakimiyetini de göstermektedir.

4.1. Şâmilü'l-Luga'nın Türkçe Söz Varlığı

A

- acırak:** daha acı (84b/9)
açuk kaşlu: açık kaşlı (41b/1)
adaş: aynı adlı (97a/1)
âdem kalıbı: vücut (50a/6)
adlu: şöhrətli, namlı (54b/7)
âğ: ak, beyaz (27b/4)
ağ: ot manasında/ Câmî'ül-Fürs'te ağı kunduz şeklinde geçer. (75b/1, 75b/5)
ağ kurdı: ağ ören böcek (116a/7)
ağac kurdı: ağaçkakan (34a/7, 35a/5)
ağac delegen: ağaçkakan kuşu (91a/7)
ağac yonkasi: yontulmuş küçük odun parçaları, talaş (85a/9)
ağca: akça, beyazca (36a/9)
ağıl: ayın ve güneşin çevresinde görülen beyaz halka, hâle (30b/1)
ağıl: gece kırdan yatırılan koyun sürüsünü korumak için yapılan çitle çevrili yer (31b/9)
ağır: çok, fazla (31b/1)
ağır bahalı: çok pahalı (121a/9)
ağız bağı: çuval ağız bağlamakta kullanılan ip, sicim (47b/6)
ağız yarı: ağızdan taşan tükürük (yar: tükürük) (41b/9)
ağırşak: ağırşak, yün bükeceği, ipin ucuna takılan yarım küre şeklindeki cisim (110a/4, 115b/9, 41b/7, 86a/6)
ağsırık: aksırık (118b/7, 119a/4)
ağı ağacı: zakkum (114a/3)
ağı: zehir (56b/8)
ağur: ağır, hayvanların yem kabı, kağı (120a/3)
ağuz: doğuran hayvanın ilk sütü (80a/9, 118b/6)
ak ayvüdene [çiçeği]: <ayvadana: yaban nanesi yaprağına benzer yapraklı, sarı acı çiçekli, ilaç olarak kullanılan bir yabani ot. (30b/5)
ak beñizlü: beyaz tenli (39a/7)
akın: savaş (30b/9)
aklı gitmiş: meczup (33b/6)
aklık: beyazlık (128a/7)
akşak: topal (88b/9)
akşaklık: topallık (130a/1)
alak: bataklık yer (42a/2)
alaca biz: alaca bez, Arapların giydiği bir çeşit aba, hırka (47b/5)
alaca ibuk: alaca baykuş (ibuk: baykuş) (107a/4)
alaca karga: alaca karga
alçak hallü: soysuz (39a/4)
alçak aşillu: soysuz (120a/5)
alçu: alçı (108b/6)
aldamak: aldatmak, kandırmak (108a/2, 142a/2)
aldanıcı: aldanıcı (35a/9)
alın ortası: alın çatı, iki kaşın arası (53b/1)
alınıcı: kuma (41b/9)
altın yan : alt taraf (35a/5)
alüc: aluç: bir çeşit erik, frenk üzümü (32b/1, 82a/2)
aluc: frenk üzümü (44a/2, (44a/5))
aluş: alış, hisse, pay (111a/7)
ancağdur: biraz önce, henüz, şimdi (41a/7)
ancılâyın: ancak, onun gibi (98a/4, 106a/7, 106a/8)
ancılâyundur: ancak, onun gibidir (36b/7)
ança: o kadar, öyle, öylece (27b/9)
and: yemin (49b/1)
andan: ondan (102a/1)
andan ötürü: ondan dolayı (106b/4, 107a/1)
andlu: yeminli (51b/5)
añız: ekin biçildikten sonra toprakta kalan köklü sap (39a/8, 63a/2, 83a/7, 91a/6, 117a/7, 128a/7)
anuf katunda: onun nezdinde, onun katında (130a/7)
anuf: onun (130b/1)

anuñdur: onundur (36b/2)
añuz: anız (28b/3)
arhun: arkun, aheste, yavaş, ağır, sakın (115a/6)
arıklamak: zayıflamak (144b/3)
arķūn: aheste, yavaş, ağır, sakın (109a/8)
arķ: su arkı : (81a/4)
arķa viren: sırtını dayayan (38b/5)
arķaluķ: arkalık (37b/1)
arķası gūr ādem: sırtı sağlam, pek kiři (88b/2)
ardca gidici: arkadan, geriden giden (107a/2)
arı etmek: temizlemek (59b/9)
arık: arık, zayıf, cılız (67a/1, 129b/9)
arşurma: kemer; aslı aşırma (92a/1)
aşırma: kemer (86a/9)
artuķ : artık, fazla (77a/1)
artuķlık: fazlalık (125b/6, 129a/4)
artuķlu: erdemli (99b/2)
artuķluķ göstermek: üstün olma, fazla olma durumu (132a/8)
aru: arı, temiz (125a/4)
arug olmak: zayıf, zayıf düşmek (102a/8)
arģın: yorgun (105b/7)
aşşı: yarar, kazanç, çıkar, kār (73b/1, 101b/8)
aşillu: soylu (49b/3)
aşılmış: asılarak öldürülmüş (29b/1)
aşlı bir: aynı soydan (36a/6)
aş: yemek (28a/4, 32b/4, 28a/3)
aşāga: aşağı, alt (53a/5, 108a/2, 120b/6)
aşāgakı: aşağıdaki (102a/6)
aşāgarak: daha aşağı, en aşağı (65a/9)
aşu: aşı (46a/3)
atılmış: ayrılmış, toplanmış [pamuk] (110a/9)
atılmış panbuķ: toplanmış panbuk (atıl-: ilgisini kesmek) (44b/1, 47a/5)
atmaca: yırtıcı kuş (110a/8)
āvaz: melodi, makam, beste; avazla-: bağırma (27b/3)
av: kebab demüri (31a/8)
avrat seven avrat: lezbiyen (128a/5-6)
avurd: avurt, başağın saptan ilk çıktığı yer (104b/9)
ay aydıñı: ay aydınlığı, mehtap (36a/1-2, 89a/6)
ay ağılı: ayın ve güneşin çevresinde görülen beyaz halka, hāle (49b/4, 100b/6, 124a/4)

ay vāy: eyvāh (45a/2)
ay ve gün ağılı: (117a/6, 118b/3, 103a/2)
ayķır at: ayğır (128b/1)
aya: avuç (111a/5)
aya taşı: avuç içine sığabilecek elle atılabilecek büyüklükte olan taş, sapan taşı (89a/9)
ayak: <adaķ>aзақ>ayak (27b/9)
ayak: kadeh (54b/7)
ayak kayışı: kayış ayaklı (90b/4)
ayak bağı: yürüme çağındaki çocukların ayaklarına bağlanan ip (47b/2)
ayak kirası: gelin attan inerken verilen bahşış (47a/5)
ayakdaş: eş, zevce (32b/8)
aydın: parlak, rüşen, aydınlık (29b/8)
ayid ağacı: beşparmak bitkisi, tohumu şehveti kesmek için kullanılır (37a/5)
aylak: boş, işsiz, işe yaramaz (130a/2, 40b/9))
ayrık: ot çeşidi (42b/3)
ayru: ayrı (29a/5)
ayru degül: ayrı değil (38a/2)
ayruķ: başka, diğer, gayri (60b/9, 96b/6)
ayruķ otı : ayrık otu (71b/8, 75b/1)
ayruķlar: diğerleri, başkaları (101a/6)
ayu kulağı: gelincik çiçeğı (74a/1)
ayu güli: bir tür yabancı bitki, yaban güli (31a/1, 31b/4)
azrak: daha az, azca (39b/2)
azgün: sapkın (75b/2, 121b/8)
azgunluķ: sapkınlık (126a/4, 129b/5)

B

babadya: papatya (41b/5)
bāc: Farsça bāj'dan vergi, cizye (83a/2, 73a/7, 107b/7, 110b/6)
bāc alıcı: Farsça bāj'dan, vergi, cizye alıcı (57a/2)
bādemle kozdan biřen taām: badem ve cevizle yapılan yemek (30b/8)
bādemlü helvā: bademli helva (122b/1)
badya: içine şarap konulan ağzı geniş yayvan kap (42a/2)
bağ budamak: bağ kesmek, kısaltmak (108a/2)
bağ budandusı: ağaç dalı (45a/1)
bağarsıķlar: bağırsaklar (29b/6, 116a/9)

bağırtlak: yabani ördek, kılkuyrak kuşu (46b/8, 53a/2)
bahāya degdirmek: değer kazandırmak (131a/1)
bahāya degirmek: değer kazanmak, pahalandırmak (135b/9)
bahaya degmek: değer kazanmak (131a/1, 135b/9)
bahtlı: şanslı, talihli (46a/1)
baķam: bir çeşit ağaç (45b/3)
baķanaķ: çatal, tırnaklı hayvanların tırnakları, at, deve, sığır gibi hayvanlarda topuk ile taban arasındaki boğum, bukağılık (116b/7)
baķlaķu: baklava (90b/3)
baķlava: (112b/3)
baķraķ: bakraç (120b/2)
balamud: (94b/8)
baldırı ķara: bir ot adı (99a/4)
baldırlar: dikenler (103a/6)
balıķ ķulaķı: atbonc u, katır boncuķu da denilen deniz böcekleri kabuķu (129b/5)
balıķ duzaķı: balık aķı (91a/1)
bardaķ emzūķı: ibrik, emzikli bardak (90b/9)
bardaķcı: çam ağacından bardak yapan (Argoda umumhane işleticisi manası da vardır.) (66b/7)
barmaķ: parmak (36b/6)
başdurma: pastırma (50a/5, 51a/7)
baş barat: baş nişan (barat: nişan) (68a/9)
baş çanaķı : baş çadırı, şemsiye anlamında (56a/6)
baş depesi: baş ortası (58b/4)
baş dutucı: yol gösteren, rehber, kılavuz (63b/4)
baş öñi: alın (58b/5)
başbört: yara bere, çıban (95a)
başı çevrenmiş: başı dönmüş (35a/5)
başı çevrilmiş: başı dönmüş (33b/6)
başmaķ: ayakkabı, deri (32a/1, 40b/7, 63b/2, 66a/2, 79a/8, 96a/2)
başmaķcı : kunduracı (72a/5, 127b/2)
başmaķcı kurdı: (30b/8)
başmaķcılar: dericiler, ayakkabıcılar (68a/1, 108b/9)
batman: bir ölçü birimi (105a/7)

bay: zengin, müstaķni, ulu, soylu, temiz (28a/3, 44a/4, 45a/3)
bay kişi: zengin, ulu kişi (114b/6)
bayķuř: baykuş / bayguř (29a/3)
baylık: zenginlik (126a/8)
baylıķdan sevinmek: zenginlikten mutlu olma (138a/5)
bazlamac: kalın açılmış yufka ekmeķi, küçük sac pidesi (70b/1)
bebek: göz bebeķi (88a/6)
bednūs: horoz (114b/1)
bednūs ibūķı: horos ibiķi (93a/1, 119b/7)
bedrūk: eğirmek için uzunca düřülmüş pamuk lülesi (120b/3, 122b/3)
beg bōrk: begbōrki, bostangüzeli, kadife, horozibiķi de denilen çiçek (69b/6, 114b/2)
begşene: şaha yakışır şekilde (63b/7)
bekmez: pekmez (34a/8, 120a/6)
beķsimet: Yunanca paksimadi'den peķsimet (88a/6)
bellū: belli, açık, aşikār (28a/5, 53a/5)
balamuť: palamut, çam ve meşe ağacının meyvası (48b/2)
belürsüz: belirsiz (32a/8)
beñdeř: eş, benzer, emsal (27a/4, 32b/1)
beñdeřsüz: eşsiz (32b/1)
benefşe: menekşe (65a/8)
beñiz: yüz, renk (32a/4, 113b/2, 116a/8)
berķlū: sağlam, caymaz, metanetli (84b/5)
berde: bende, kul (56b/1)
berk: sık, sıkı, pek, yoğun (40b/5, 63a/5, 56b/2)
berķitmek: sağlamlaştırmak, peķitmek (33a/8, 133b/3)
besdil: pestil (120a/5, 120a/6)
bez arşını: (40a/1, 40a/2)
yezeg: leke, toz (32b/9)
bezek: süs (62a/5, 76a/6, 94b/3, 111b/5)
bezeklū: süslü (56b/5)
bezemek: süslemek (130b/8, 135a/2)
bezendirmek: süslendirmek (130b/8)
bezeyici: süsleyici (88b/3)
bezr ķattūna: sinir otu manasında (76b/1, 98b/2)
bıķķu: bıķķı (92a/8, 119a/3, 123b/4)

bıçakçı: bıçak oyunu oynayan kişi, bıçak oyunu; büyük bıçaklarla iki kişi tarafından yapmacık saldırışlarla oynanan bir çeşit eskrim (65b/5)

bıldır: geçen yıl (56b/6, 90b/4)

bıldırın: (117b/3, 118a/7, 122a/9)

bıldırğı: geçen yılki (110a/6)

bıyıkdağ: bıyığı terlemiş (59b/5)

bızdıcuğ: küçücük bebek, köpek yavrusu için de kullanılır. (43a/4)

bigi: gibi (68a/4)

bigir: az, azıcık (56a/3)

bil: bel anlamında (105b/1)

bil: tarla (bel: tarla) (72a/8)

bile: birlikte, beraber, dahi, de, ile, yine (27b/9, 32b/4, 96b/9, 97a/1)

bile toğmuş: aynı doğmuş (51b/5)

bilekü: değirmen taşı, granit taş, bileki (97b/6, 108b/3)

bilici: bilen (29a/9)

bilik: ok ve yay kuburu, sadak (119b/5)

bilişlik: tanışık olma, tanıma (108b/9)

bilmezlenmek: bilmezlikten gelmek, bilmiyor gibi görünmek (97b/2)

bilü: bilerek (77b/9)

bir dem: bir an (40b/4)

bir nice: bir neçe, bir miktar (40b/4)

biren biren: birer birer (130b/6)

birez: biraz (40b/4, 125b/1, 125b/2, 129b/9)

bisü: beslenmiş (76b/5)

biş barmak: bir ot adı (99a/7)

bişi: yağda kızartılmış çörek, pişi (78a/7, 87b/8, 88b/9, 90a/6,)

bişici oklağı: pişi yapan kişinin oklavası (124a/1)

bişik boncuğı: beşik boncuğı (41b/7)

bişürici: aşçı (45b/8)

biti: mektup (123a/8)

bitidi: yazdı (39a/1)

bitiler: yazılar, mektuplar, kitaplar (32a/9)

bitmiş azusu: azı dişi çıkmış (82b/7)

bizüm katumuzda: bizim nazarımızda (32b/2)

boğa dikenı: бага dikenı, бага yaprağı manasında (35a/4, 120a/9)

boğaz dutucu: boğaz tıkayan (66a/3)

boğun: boğum, eklem (37a/6, 121a/4)

boğunmak: kendi kendini boğmak (85b/3)

boğurtlak: gırtlak (62b/9)

boy: boy (28a/2)

boynuzun ayak: boynuzdan yapılan kadeh (80b/8)

boyun bağı: atkı (50a/7)

bozarmak: kırışmak, ağarmak, sararmak (45b/3)

bozca: bir hayvan hastalığına ilaç için kullanılan yabancı ot (27b/5 , 29b/4: bozca aş)

bögrek yiri: böbrek yeri (121b/6)

bögrek: böbrek (121b/5)

bügrı: kambur, tümsek, eğri (40a/6)

bögrölce: börölce (32a/2, 60b/1, 89a/6, 92b/1)

böğür: böğür (40b/1, 112b/8)

böğürtlen: böğürtlen (29b/1, 38a/4, 121b/3, 126a/7)

bölek: hediye (60b/1)

bölük uzunı: tarla yılanı (bölük: tarla; uzun: yılan) (78a/4)

bön: ahmak, bön (92a/1, 93a/1)

börk: başa giyilen külah, kalpak gibi şeyler (88a/8, 90b/6, 121b/8)

bucak: köşe (44a/5, 60a/4, 111a/9, 129b/6)

bucakda oturucu: kenarda oturucu (104b/9)

budağ: dal, şube (45b/6, 51a/4, 63b/6)

budağ: budak, dal (122b/4)

buğ: buğu, buhar (85a/3)

buğday etmegi: buğday ekmeği (106a/3)

buğursak: bağırsak (76b/6)

bu vaktde: bu zamanda (38b/1)

buğarı: baca (86b/5-6)

buğa otı: buğa yaprağı da denilen bir bitki (97a/3)

buğağı: hayvanın ayağına vurulan köstek (51a/7, 92a/8, 99a/6, 110a/3, 110b/4)

bulalurağ: bunların dışında, başka, çok kalabalık (83b/2)

bulamac: bulamaç (67a/2, 72b/2, 108b/5, 129a/5)

bulanuk: bulanık (112b/7)

bular: bunlar (98a/8)

burma aşı: unla yapılan bir yemek, hamur tatlısı, burma börek (43b/1)

buncılayın: bunun gibi (98a/9, 106a/8)

buncılayındur: bunun gibidir (41a/6)

burçak: burçak (84b/1, 108a/8, 121b/7)
burğu: boru ve bir işkence aleti (42a/1, 111b/7)
buşu: pusu (72b/7)
buta: hedef, amaç, nişan (44b/1, 85a/2)
butrak: üç köşeli diken ve bu diken şeklindeki savaş aracı (38b/4-5, 53b/5)
büyân: meyan (35b/8, 83b/7, 84b/3)
buzagu: buzağı (122a/6)
buzagu ünü: buzağı sesi (117a/7)
bügrü: kambur, tümsek, eğri (72b/1)
bük: sık çalılık, fundalık, yem, lokma, nasip (74a/2)
büğü: büyü (89b/6)
bükündan: böğürtlen (60b/2)
bünle-: çifte atmak (78a/4)
büre: püre, pire (88b/3)
büre otı: bir bitki çeşidi (121a/8)
bürebolı: gilaburi otu, girebolı da denir (103b/1)
bürincek: baş örtüsü, çarşaf, (67a/8, 78b/3)
bürüme: bütün vücudu kaplayan (68a/3)
buşu: pusu (104a/9)
busu yeri: pusu yeri (121a/5, 129a/9)
bütberest: putperest (103a/6)
büte tapucu: putperest (37a/9)
büyük tofuz: büyük çıban (73b/3)
büyük tut: iri dut (39b/1)
büzdüm: kuyruk sokumu (115b/7)

C

can arturucu: can attırıcı (29a/1)
cendere: mengene (92a/7)
cendereci: mengeneci (59a/9, 67b/1)
cevrengec: çağlak, suyun akıntılı yeri, su çevirisi (75b/4)
cibinlik: şemsiye, sineklik, cibin: sinek (109b/4)
ciger ağrısı: kalp ağrısı (50b/5)
cinbipire: cinbi, küçük üzüm salkımı, üzüm salkımındaki küçük salkımcıklar (88b/7)
cintiyan: kadın şalvarı (54b/3)
cullâh: dokumacı (37a/2, 82a/2, 110b/3)
cümcüme: küçücük (120b/5)

Ç

çâç: buğday yığını, harman (73a/9, 73b/4, 77a/8)
çadır dikici: çadır kurucu (70b/1)
çadır ipi: (35a/6)
çakabaz oyunu: kumarbaz oyunu, iskambil kağıtlarıyla oynanan bir oyun (89a/5)
çakıldak: öğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini bildiren veya değirmen taşına çarparak çak çak sesi çıkaran aygıt (28b/7)
çakır toğan: doğan ile atmaca arasında bir avcı kuş (70a/4, 81a/4)
çakır diken: kavgacı, sinirli kimse (48a/7, 63a/7, 56b/5)
çakır nesne: mavi, gök renkli olan (55b/1)
çakırğa: mazı ağacı (31a/9)
çakşır: şalvar (93b/9)
çağşır: (101b/2)
çal at: çalık at anlamında, çok sıçrayan, durmayan at (76a/4)
çalık: tez canlı, delice hareket eden, daha çok at için kullanılır (113b/2, 88b/4)
çalıcı: saz çalan, çalgıcı (61b/3)
çaluk at: delice hareket eden, rahat durmayan, çok sıçrayan at (57b/3)
çalgu: çalgı (54a/5)
çalgu kırıışı: yay (116a/9)
çanak: kap kacak (120b/2)
çañak şufı: çanak kadehi (35a/7)
çanak çölmek: kapkacak (41b/2)
çapa: bir tür kalas, kör keski (37b/4, 70a/4, 108a/5, 88b/1)
çāpa: çengelli iğne (50a/9)
çapak: hasta gözde toplanan pislik (45a/1, 45a/4, 116a/7, 34b/3)
çapak balık: pürüzsüz balık (pulsuz balık) (50b/8)
çapar: haberi çabuk yetiştirmek için her konakta (menzilhane) atı ve binicisi değişen posta, tatar, ulak (55b/3, 56b/3)
çapınmak: yapmaya çalışmak, davranmak (130b/7)
çapmak: yağma etmek, saldırmak (135b/7)
çartaç: çardak, iptidai bina (30a/6, 32a/2, 53b/8, 124a/1)
çırilağuç: ağustos böceği (48a/2)
çaşut: çaşıt, casus (122a/9)

çavuşların hay huyı: çavuşkuşu, hüthütlerin ötmesi (47b/6)

çaylak: boş, işsiz, aylak (102a/3)

çeç: savrularak samanından ayrılmış tahıl yığını (42a/6, 70b/873b/7, 112b/5)

çegre: aslı çerge, çadır (59a/6)

çekük: tarla kuşu (107a/8)

çelik oyunu: çelikmen, çocukların sopayla oynadıkları oyun, çelik çomak (116a/1)

çeñe: çene(113a/2, 129b/8)

çepel: kirli, pis, mundar, bataklık (37a/5, 43b/3, 49b/6, 103b/6)

çepenış: birisine alay yollu gülmek (77b/5)

çeper: hücum etmek, harek etmek, segirmek (69b/8)

çerçi: seyyar boncukcu (57b/7, 58a/8)

çerez: çerez, küçük miktarda para (111b/3)

çerge: derme çatma çadır, göçebe çadırı, tente (70b/2, 123a/9)

çeri: asker (77a/9, 117b/4, 67a/1)

çeri başı: komutan (49a/9, 63a/4, 62b/4, 62a/9, 86b/6, 88b/4)

çeri begi: çeribaşı (117b/4, 63a/4, 53b/9,)

çeri öñ[i]: askerin önde gideni (84a/2)

çeri yarağ[ı]: asker silahı, cephan (62a/9)

çeri yiri: kışla (122a/9)

çerilik: askerlik (129b/9)

çeşmek: şimşek (106b/7)

çeşte: uzun saplı büyük tekneli bir çeşit çalgı (30b/2)

çetük otı: kedinin çok sevdiği kokulu sümbüle benzeyen bir ot, kedi otu (84a/3, 125b/2)

çevken: meyva toplamak için kullanılan üç dört metre uzunluğundaki sehpa (100a/6)

çığır: bağırıtı, seslenme (41b/8)

çığırmaç: bağırmaç(132b/8)

çığırtdırmaç: ilan ettirmek, bağırtdırmaç (132b/7)

çığırmaç: ilan etmek (132b/7)

çığırğan: çok bağırın kimse (39a/3)

çığırğan toy: çok öten kazdan büyük yabani bir kuş (48a/3)

çığsağı: içine taş parçaları konulmuş sallandıkça ses çıkaran yuvarlak bir çocuk oyuncağı, avuca sığacak büyüklükte yuvarlak,

yassı, ve çevresi derince yarılmış ağaçtan bir çocuk oyuncağı (106b/4)

çıkırmaç: çığırmaç, yüksek sesle bağırmaç (123b/1)

çıkırık: çıkırık (113a/5, 45a/6)

çılbur: yular, yular sapı (83b/9, 103b/2)

çıra özündisi: çıra özü (70a/5)

çıyan: yılan(58b/2, 119a/6, 126b/4)

çeyân: çıyan (30b/6)

çiçek kabçuğı: buğdayın üstündeki sert kabuk, hurma salkımının kılıfı (112b/8, 129b/5)

çiçekletmek: çiçek gibi yapmak, çiçeklerle donatmak (141a/3)

çift: tarım (38a/1)

çigid: çığit, çekirdek (111a/7)

çigirmek: köpürmek

(çikirdemek:köpürmek) (136b/8)

çigiretmek: köpürtmek (136b/8)

çikin: çigin: omuz (78a/3)

çikin başı: omuz başı (çigin: omuz) (78b/2)

çil kuşu: keklik (65a/8, 65a/7, 107a/6)

çilingir: çilingir(59a/9)

çimdik: çimdiklemek (44b/4, 93a/7)

çimdilemek: çimdiklemek (134b/7)

çimdimek: çimdiklemek (143a/7)

çinmek: yunmak (137a/5)

çırağba: çirakman, üzerinde çıra yakılan tenekeden yapılmış bir çeşit şamdan (113b/3)

çiriş: undan yapılmış sulu çorba (76b/2, 82b/9)

çirişmek: açığa çıkmak, ortaya çıkmak, belli olmak (134b/7)

çişmek: çözmek (42a/5)

çişmek: göz otu anlamında (112a/3)

çişni: çeşni (44b/5)

çiy: çığ damlası (116b/2)

çoban aldaticı: çoban aldatan kuşu (35a/5)

çolbân: çoban yıldızı (89a/9)

çomak: ucu topuzlu sopa, gürz (72a/9, 74b/7, 75a/2, 99b/8)

çomça: kepçe (72a/3, 88a/9, 113a/4)

çökelek: tortu peynir (38a/3, 122b/3)

çökündür: pancar (43a/8, 48a/4, 48a/6, 59b/1, 64b/2)

çölmekçi: çömllekçi (48b/7)

çöneklik: keskinliği gitmiş, ağzı körleşmiş, bıçak veya kılıç (129b/5)

çörek otu: çöyür otu, ekinler arasında yetişen, kökü yenilebilen kokulu ot (42a/3, 71b/3)

çuha: elde işleme yünden ve yerli dokuma kumaştan yapılan önu açık kısa ceket (39a/6)

çuhal: eskiden savaşta atlara giydirilen zırlı örtü ki bir çeşidini savaşçılarda giyerdi (100b/5, 100a/6, 115b/3, 50a/5, 50a/7)

çukurrak: daha çukur (58a/2)

çubuk yaturması: bağların arasındaki açıklığı doldurmak için, kütüğünden ayırmaksızın, toprağa gömülüp ucu dışarıda bırakılan yeşerince kesilip kütükten ayrılan çubuk (43b/5)

çul: çaput (41b/4)

çulha: ipten dokunan kumaş (113b/5)

çulha çukuru: örümcek yuvası (55b/9)

çullah çukuru: örümcek yuvası (55b/8, 90b/4)

çuluğ: hindi, bön, serseri (85a/8, 120b/3, 91b/9, 96a/6, 70b/2)

çuvalduz: çuvaldız (53a/7, 72a/7, 58b/3)

çoğu: ses, gürültü (109a/8)

çünge: keser (50b/4)

D

dāfni ağacı: defne ağacı (38b/3)

dalak: dalak (89a/7)

damızlık: (122b/7)

daşaksuz: taşaksız (111b/5)

davran-: savaşmak (39a/7)

dāz: kel (48b/9)

dazlak: kel, saçsız, üzerinde ot bitmeyen (70b/4)

debelek: (115a/8, 122a/2)

deblegici: deblek: darbuka / darbukacı (66b/6)

degek: değnek (131a/8)

degenek: değnek sopa, değen, dokunan, isabet eden (106b/8)

deger: değer, paha (28a/9, 40a/3)

degin: kadar, dek, denli (28b/5)

degirmen çakılacağı: öğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini gösteren ve değirmen taşına çarparak çak çak diye ses çıkaran alet (112b/2)

degirmen sevāğı: değirmen savağı, değirmen suyunu başka yöne çevirmek için oluk önüne konulan tahta (115a/1)

degirmen sibegı: el değirmenlerinde alt taşın ortasına çakılan ve üst taşın dönmesini sağlayan küçük kazık veya sivri demir (37b/1)

degirmi: kare şekilli yüzey, yuvarlak (50a/9, 79b/1, 82b/6)

degirmi takye: yuvarlak takke (50b/4)

degül: değil (32a/7)

delüce: buğday aralarında biten siyah acı bitki (başka metinlerde dıñkā şeklinde de geçer.):(95b/6, 102a/7, 115a/9)

demir putrak: demir parçası, putrak/puturak: kırılan ağaç dallarının ağaçta kalan parçaları (77b/2)

demregü: temriye hastalığı, egzama (50b/2, 81b/2, 99a/1)

demren: okun ucuna geçirilen demir parçası (88a/3, 99a/8, 111b/4)

demür tarak: demir tarak (39a/9)

demür kaynak: demir pençe (93b/4)

demür dikenı: çobankalgıdan da denilen, dikenli, battığı zaman dikenı çok acıtan bir ot (43a/3, 87b/1)

deneçāder: bir ot (47b/3)

deñezinmek: kararsız kalmak (142a/9)

deñiz köpüğü: marangozlukta kullanılan hafif, beyaz bir taş (31b/ 2)

deñiz kulağı: haliç (42a/8)

deñiz sülüğü: salyangoz (43b/1)

depe ortası: baş ortası (32a/6)

depelek: hayvanın sırtını incitmemek için eyerin ve palanın altına konulan içi doldurulmuş keçe (87b/5)

depelemek: çiğnemek, ezmek, öldürmek (90b/6, 130a/1, 143a/1)

depelü: hayvanları birden öldüren bir hastalık (58b/2)

depingü: hayvanın sırtını incitmemek için eyerin ve palanın altına konulan içi doldurulmuş keçe (81a/5, 83b/9, 98b/7)

depmek: hücum etmek, saldırmak (50b/7, 122b/1)

dep мүk: tekme (44a/8)

deprencı: (100a/8, 113b/6, 114b/3)

depreniş: hareket, kımıldanış (54b/3, 77a/9)
deprenmek: nüksetmek, tekrarlanmak, kımıldamak (32b/9, 137a/3)
depretmek: kımıldatmak, sarsmak, harekete getirmek (143a/7)
derelik: çamaşırlık, su kenarlarında kadınların çamaşır yıkamaları için yapılan kulübe (101a/1)
deri: deri, post (37b/2)
dericük: dericik (84a/9)
deriçe: derece anlamında (110b/5)
derim ev: çevresi ve üstü keçe, bez veya saz ile örtülen çadıra benzer göçebe evi (95b/9)
dermek: toplamak, biriktirmek (45b/4)
deve tabanı: bir otdur (116b/3)
deve kığı: devenin toparlak ve kuru pisliği (84b/1)
deve kığı: deve pisliği (87b/4)
deve köpeği: deve çulu (96b/2)
devek: degek, asma filizi, asma kütüğü, asma dalı (84b/5, 89b/8)
devlenmek: kımıldamak, hareket etmek (130b/7)
devletlü: talihli (37a/6)
devlüngeç: çaylak türünden bir alıcı (atmaca) kuş, devlengeç, devlügeç (43b/1, 53a/8)
dıynaç: tırnak (33a/5, 49a/9)
dibek: hayvanların su içmesi için ağaç ya da taştan oyulmuş yalak, çeşmelerdeki delikli taş tekne, ağaç yayıklarının içindeki uzun ağaç sopa (70a/8, 74b/7, 106a/4)
didilmek: ayrışmak, ayrıştırılmak (141b/5)
digren: harmanda biçilmiş tahıl saplarını toplamaya yarayan aygıt, diren (49a/4, 62a/2)
dil bağı: söyleme gücünü engelleyen şey (49a/5)
dil bağlayıcı: söz söyleyemez duruma getiren kişi (49a/5)
dilki: tilki (71a/2)
dilkü üzümü: tilki üzümü (109b/6)
dilküceklik: dalkavukluk (126a/9)
dimin: demin (83b/5)
din şaklayıcı: dindar, dinine bağlı (61a/1)
dîp: kök (29a/9)
dipı: tipi (115a/7)
dirbâs: bir bitki adı (28b/6)

dirlik: yaşayış, hayat, sağlık, geçim (38b/9)
dirmek: dermek (137a/2)
dişegi: (dişengi: demir alet) (108b/6)
diş kurdığı: diş karıştırarak alet, kürdan (91a/8)
ditmik: didik (144a/4)
dîvâr sıvası: duvar sıvası (46b/3)
doğuc : çamaşır tokmağı, tokaç (45b/5)
doğunacak ot: örülecek, malzeme olarak kullanılacak ot (45a/9)
dolab: dolap (45a/6)
dolak: çobanların çarık giymeden önce bacalarına sardıkları bez ya da yün sargı (110b/3)
dolama: bir yaşını bitiren erkek koyun (29a/2)
dolop: iplik sarılan aygıt (110a/9)
doñuz ağacı: domuz ağacı (35a/7)
doğrı: doğuran anlamında (62a/3)
doğru: doğru (45b/4)
dögeç: havan, havan eli (34b/8, 118a/2)
döñek: dönüm, çevrilen yer (80b/9)
dögmek: dövmek, ezmek (40b/3)
dögücü: akıcı (101b/8)
dögülce: ince bulgur (116b/9)
dögülgen: dökülen, akan (101b/8)
dölek: (31a/7, 62a/1, 93b/6, 95a/5, 109a/9, 117b/1, 124a/4,)
dölek işlü: işinde güvenilir ve temkinli olan kimse dölek: güvenilir, temkinli, kararlı (55b/4, 56a/7)
dört kıllu: dört telli çalgı aleti (34b/1, 87b/1)
dört yan: her taraf, kayıtsız şartsız (49a/9)
dudağı yeleme: dudağı ince; yeleme: ince (45b/5)
dün başgunı: gece baskını (103a/5)
dutağan ve dutucı: tutan (31b/5-6)
dutraç: ateş tutuşturacak çerçöp /duturuk (68b/7)
düzāk: tuzak (46a/1)
dübelek: deplek, dümbelek, küçük davul, darbuka (92a/7)
dübür: iki yaşında erkek keçi (122a/4)
dügelek: kavun, iyi cins kavun (42b/8)
düger: kalın direk, mertek (35a/9, 71a/1)
dügün: düğüm (30a/9)
dügün çiçeği: sütleğen denilen ot (43b/8)

dükelı: bütün, hep, hepsi, herkes (124a/7)
dükelilik: bütünlük, tamlık, bütünüyle (130b/2)
dükelisi: tamamı, hepsi (106a/7)
dülger: balta (61a/3, 112b/2)
dümen ağacı: taşıtlara yön vermeye ve onları belli bir doğrultuda götürmeye yarayan hareketli ağaç parçası (126b/8)
dümri: def (82a/5-6)
dünbe (f.i.): kuyruk (101b/6)
dünbek: dümbelek (92a/7)
dürülmek: katlanmak, toplanmak veya kaş çatılmak (109b/2)
dürüm: büküm, dürülmüş, katlanmış (112b/6)
dürüş: çarpışmak, mücadele etmek (79b/5)
dürüşmek: çalışmak, çabalamak, sebat etmek, çarpışmak, cihad etmek (45a/6, 136b/3)
düzetmek: düzeltmek, doğrultmak, yoluna koymak (44b/8)
düzmek: tertib etmek, yapmak, hazırlamak (33b/4)
düzülmüş: tertip edilmiş, hazırlanmış (109a/4)

E

ebe gümecı: (93a/6)
ebem gümecı : ebegümecı (38a/8, 84a/4, 89a/9, 96a/5, 112b/6,)
ebsem: lal, dilsiz (77a/6, 77b/2, 126b/7, 136a/4, 137a/5, 136a/2-4)
epsem: (77b/3)
ebu cehl karpuzı: it üzümü, it hıyarı (40a/9, 91b/3, 93a/5)
edeb eylemek: edepli olmak (144b/6)
edük: konçu, kısa çizme (40b/7, 89b/8, 99b/8, 123a/5)
edük sürgesi: ayakkabı derisini düzeltmeye yarayan alet, mala (93a/6)
edükci: ayakkabıcı (72b/6)
ege ovuğu: eğe, törpü oyuğu (118a/8)
eñek: çene, sabanın el ile tutulan ağaç kısmı, tutak (45b/3)
eñek çukuru: çene çukuru [eñek: çene] (46a/5)
eger: eyer (60a/1)
egir: andız, karın ağrısına kullanılan bir kök (44b/6, 64b/1, 69a/4, 69b/7, 73a/7)
egir at: kızıl at (egir/eyir: kızıl) (35a/1)

egir at: semender [egir: kızıl / kızıl at manasında] (49a/9)
egir ağac: andız ağacı (75b/3)
egiri: kasık otu (44b/6)
egledi: bekletti, geçiştirdi, oyaladı (38b/1)
eglik: bir ot (119b/2, 101a/1, 114b/5)
egrek: su toplanan yer, hayvanların yazın ögle sıcağında toplanıp dinlendirildikleri yer (35b/5, 46b/2, 108b/7)
egri doma: kapı saçağı, sundurma (35a/9, 92b/3)
egrilik: kötülük, fenalık, hıyanet (129a/8)
egzi: ezgi anlamında (112b/1)
ekinci: çiftçi (101a/6, 108b/4)
ekindü: ikinci (60b/9)
eklemiç: sarmaşık denilen ot (36b/9)
egren: kızıl denilen meyva (91b/7)
eksimek: eksiltmek (142a/7)
eksürek: daha eksik, çok eksik (66a/4)
ekşi yoğurd: ekşi yoğurt (38a/3)
ekşirek: daha ekşi (85a/3)
ekşisiran: kazandaki hamuru kazımaya yarayan araç (122b/5)
el karmak: elleri birleştirmek, alkışlamak anlamında (118b/5)
elegim sağmāl: (62b/4, 70a/3, 75a/3, 78a/4, 83b/1, 85b/7, 104a/8, 112b/7, 112a/9)
elek: kalbur (108a/6)
elegim salgım: eleğim sağma (34b/6, 35b/7)
ellik: eldiven (115a/6)
emcek degirmisi (emcek: süt anne, meme): (105b/2)
emdek: sahtiyan, deri (93b/8)
emek: < emgek (42b/3)
emgelü: eziyetli, zahmetli (61b/2)
emikler oğlan : emekleyen çocuk (31a/2)
emir-i ‘aşıkan: kadife çiçeği, horos ibiği (95b)
emlec: emle, ilaç (109a/6)
emsem: em, ilaç, merhem, deva (101a/2)
en: oynak yeri, büküm, eklem yeri, bitişik iki şey arasındaki çizgi (degirmen eñi) (35b/1, 47b/1)
eñse: baş (31a/4, 111a/4)
ende yonkası: bitki kırıntısı, iyi yetişmemiş bitki yongası (74b/4)
endek: (123a/4, 130a/8)

engilenmek: alçaltmak
(engilemek:alçalmak) (139b/4)
eñise : damak, arka (109a/9, 113b/8, 50b/9)
er: adam, kişi (50b/8)
er karındaş: erkek kardeş (56a/1)
ercügez: küçük erkek çocuk (89a/3)
ergürmüş: ulaştırmış, eriştirmiş (119a/5)
erişte: kibrit çöpü gibi doğranan makarna yemeği, kesilmiş hamur (30b/3, 116a/5, 121a/4, 107b/7)
erleyici: cinci (61b/3)
erliksüz: erkeksiz, kocasız (51a/3)
erne: ere yakışır anlamında (122b/8)
erte ertesı: öbür gün, daha öbür gün; erte: yarın, gelecek sabah (28a/6)
erte nemâzı: sabah namazı (54b/9)
evünge: taneleri olgunlaşmamış buğday (37b/5)
esirgeyişlü: bağışlayıcı, affedici (56b/9)
eski panbuğ: çaput (37b/6)
esrigen: sarhoşluk, delilik (32a/6)
esrik: sarhoş, deli (40b/6)
esriklik: sarhoşluk (130a/3)
esriklü: sarhoş (105a/7)
esritgen: sarhoş eden, sarhoşluk veren (122b/9)
esrük: sarhoş, deli (39a/6)
eşecük: küçük eşek, kuruk (85b/3)
eşek: uzun kulaklı (78a/2)
eşek hıyarı: ebucehil karpuzu (59b/6)
eşek turbu: yabani kaşık otu (114a/3)
eşkin at: açık adımlarla hızlı yürüyen at (74a/6)
etmek: ekmek (60a/3, 105b/3, 113b/6)
etmek ölçüsü: ekmek ölçüsü (76b/9)
etmekçi: ekmekçi (32a/7)
evelek: ıspanağa benzer bir ot, labada (48a/8, 35b/4, 53b/3, 97b/8, 129a/7, 68a/6)
evelik: evelek (105a/4)
evengü: even: zalim, zorba (48a/2)
evür: evür-: çevirmek, sarmak; sargı bezi anlamında (49b/9)
evürde: ebe (120a/7)
eyegü: kaburga kemiği (107a/1)
eyer: eyer (102a/7, 93b/6, 105b/6)
eyle: öyle (98a/6, 100a/9)
eyledür: öyledir (38a/3, 106a/8)

eylenmiş: hazırlanmış (120b/7)
eyne ortası: ayna ortası (29a/5)
eyregi: kadim, eski (115b/5)
eyreltü: bir çeşit ot (74a/5, 75a/2)
eyü: iyi <edgü<ezgü<eygü<eyü<eyi<iyi (29a/7, 34b/4)
eyü huylu: iyi huylu (46a/1)
eyü bahtlı: iyi bahtlı (41a/2)
eyü fal: iyi fal (32b/5, 32a/5)
eyüdü: iyidir (41a/2)
eyürek: daha iyi (68a/2, 105a/9)

F

feng: ebu cehil kapuzu (120a/3)
feslegen: fesleğen (95b/1, 95b/6)
fesligen: fesleğen (82b/1, 94a/1)
fetil: bir çeşit ot (37a/8,)
fil süñüğü: fil kemiği (43a/7)
filistün: bir bitki adı (29a/4)
fiskil: fiskil/fisil: küçük soğan, filiz (32a/3)

G

gedük: gedik, eksik, noksan, ihtiyaç (116a/3)
gelincik çiçeği: şakayık (129b/9)
gelincük kurdı: gelincik böceği (110a/9)
geliser: gelecek (40b/2)
geliş gidiş etmek: gelip gitmek (132a/8)
gemici kuşu: avcı kuşu (126b/9)
geñez: kolay (97b/4, 125a/1)
geñiz: geñez, kolay (94b/6)
ger taş: dilek taşı (42b/4)
gerdeme: sulak yerlerde yetişen yenilir, yeşil renkli bir ot, tere (44a/2, 34b/5, 70a/1, 112b/1, 84b/8)
gerek olmak: lazım olmak, uygun düşmek, yaramak, yakışmak (133b/2)
gerinmek: üzgün olmak, üzülmek (31a/2)
geveden: gevden: ahmak, sersem (50b/4)
geveñ: baklagillerden bir çalı ki bazı çeşitlendirilen kitre denilen zamk çıkarılır (112b/8, 54a/9, 115b/1)
geviş: (gevik) [nişhord: zehirli hayvan tarafından sokulmuş] (51a/9)
geyik herâsı: bir bitki adı (31a/5)
geyrek: (107a/8)

- ġılāf:** kılıf (102b/5)
gic: geç (27b/8)
gice açıcı: gece parıldayan (71a/9)
gice durucu : nöbetçi (71a/9)
giçirek : daha geç (66a/9, 115b/5, 88b/4)
gidi: kaltaban, pezevenk, deyyus (104a/7)
girde: sacda pişirilen yağlı ince ekmek, gözleme (113a/6)
girü: geri (31a/1)
girüki: gerideki (106a/2)
girürek: daha geri, en geri (65a/5, 84a/2, 88a/1, 57b/3)
giyesi: elbise, giyecek (77a/3, 113a/2, 118a/7)
giyesi çıkaracak yir: kabin (100a/4)
giyik: geyik (46a/2)
gizlurek: daha gizli (87b/4)
gögercin: güvercin (105b/4)
gögermek: göğermek (81a/8, 141b/2)
gögüz: göğüs, sine (118a/2)
gök: mavi, yeşil, henüz başak çıkarmış (27b/7, 54b/1)
gök benefşe: mavi menekşe (109b/8)
gök renk: mavi renk, gök rengine (115b/5)
gökçe gügercin: mavi renkli güvercin (31b/1)
gökçe: güzel (95b/9)
gökçek: iyi, güzel, sevimli, hoş (30a/2, 34a/5, 49b/6)
gökçeklik: güzellik, sevimlilik (70a/3)
gökde hacılar yolu: samanyolu (101b/4, 104b/1)
gömlüdürtük: palan ve eyer geri kaçmasın diye hayvanların göğüslerine geçirilen göğüslük (47a/6, (47a/9))
gön: hayvan derisi (51b/2, 108b/9)
göni: gönü, olgun (120a/7)
gönülü: yönelmiş, yüzünü döndürmüş olan (61b/3)
gönlek: gömlek (69a/9, 94b/2, 99b/2, 130a/1)
gönülün dileği: gönlün arzusu, dileği (106b/4)
gönülün üzni: gönül üzüntüsü (üzni-: üzülmek) (85b/6)
gönül: <köngül (29b/2)
gönül kapıcı: kendisine âşık eden, gönül çelen (29b/3)
gönül açıcı: (29b/3) , 127a/8)
gönül bulanmak: mide bulanmak, kusmak (78b/9)
gönül dönmek: mide bulanmak, kusmak (80a/4)
gönülmek: yönelmek, yüzünü döndürmek, teveccüh etmek (134a/7)
görk: uygun olma, yakışma, paha, güzel (28a/8, 34b/4)
görkem: gösterişli, heybetli (74b/9)
görklü: gösterişli, yakışıklı, göz alıcı (30a/2, 108a/3)
görklük: güzellik (128a/2)
göynek: göyüneke, gömlek (71a/7)
göyünmek: yanmak, merhamet ve şefkat duymak (140a/5)
göyünmüş: yanmış (78b/7, 82a/7, 118a/7)
göyünmüş alçu: yanmış, olgunlaşmış alçı (42b/7, (43a/6))
göyünük: göynük, acı, yanık, yanmış, ıstırap, keder (78b/6)
göz kaçmak: gözle işaret etmek, göz kırpma, göz etmek (119b/4)
göz kuyruğu: göz kipiği (95a/5)
göz kuyruğu-la bakmak: göz ucuyla bakmak (91a/4, 90b/1, 94b/1)
gözemek: örmek, yırtığı örerek kapatmak, yama yapmak (138b/4)
gözenekci: bir arada bulunan birçok delikten her biri (56a/7)
gözenmiş şaçak: yırtılmış şaçak (116a/7)
gözeyici: örücü, yamacı (61b/2)
gözgü: ayna (79b/2, 109a/9)
gözsüz: kör, ağma (32a/7)
güristân: mezarlık (103a/1)
ğuşsa (Ar.): üzüntü, endişe (36a/5, 109b/8, 87a/4, 95a/3, 96a/1, 83a/8, 97b/1)
ğuşşalandırmak: kederlendirmek (132b/3)
ğuşşalanmak: kederlenmek (132b/3)
ğuşşalu: üzüntülü, endişeli (45b/2, 95a/3, 99a/4, 103b/6, 103b/3, 63b/3, 98a/4)
geçmez: işe yaramaz (45a/4)
ğuşşalurak : daha üzüntülü (87b/8)
güğügen: baykuşa benzer alaca renkli bir kuş (121a/1)
güdelü: güdelek: gelişmemiş (67a/3, 58b/7)
güden çekirge: sığırtmaç, ot çekirgesi (48a/3)

güden bağarsuğı: hayvan bağırsağı (güden: çoban) (101b/9)
güderi: küderi, (32a/1)
güdücü: çoban (58b/5)
güdük olmak: kısalmak (142b/4)
gügercin: güvercin (32b/6)
gügercin oynadıcı : kuşbaz (72a/2)
gül düğmesi: gül goncası (113a/3, 119b/6)
gülbeşeker: gül renkli, koyu kırmızı şeker (66b/3, 104b/6)
güllâç: (44a/4, (44a/9))
gömeç bal: petek bal (103a/3)
günâyyik: güneyik, kâsnî bitkisi (129a/5)
günde : üzerinde et kesilen tahta (87b/8)
güneş çöregi: güneş yuvarlağı, kurs-ı şems (34b/7)
güve: bit (86a/4)
küçecük : silindir biçiminde ağaç (81a/2)
güvegen: bügelek (70b/1)
güyegü: damat, güveyi (48b/5, 48b/7, 53b/4, 75a/5, 61b/5)
güyegü otı: kekik (59b/7, 64b/6, 70b/2, 76a/8, 98a/5)
güyenik: bir çeşit çiçek (113a/4, 83a/5)
güzer: büyük delikli kalbur (70a/2)
güz yili: sonbahar rüzgarı (69a/9)

H

hamam kurdı: hamam böceği (84a/9)
halat düzüci: semerci, semer dikici (69a/7)
ham: olgunlaşmamış meyva (114a/6)
hâriş: kaşıma, kaşınma (77b/2)
haşır: hasır (45a/9, 81a/8)
haşır otı: hasır dokunmasında kullanılan ot, karnı (65a/4)
hasretlenmek: hasret çekmek (132b/8)
haşıl: dokumacıların iplikleri çirilemek için un haşlayarak yaptıkları bulamaç (37a/2)
haşlama: tütün, mısır vb. bitkilere zarar veren bunalıcı hava (80b/3)
hâtun: <katun, kadın (43b/5)
hâtun fuzluğu: kadıntuzluğu, oğlan aşısı da denilen zamk (86b/4)
hayece: (hayeci: atmaca) (70a/4)
hayrük : bir ot (125b/1)

hegbe: heybe (100b/8, 114b/2, 112b/4, 122a/1)
her kanda: her yerde (32b/7, 124a/5, 130b/2)
herise: az kavrulmuş un ve tavuk etiyle yapılan pelte şeklinde bir çeşit yemek (30a/5)
herise: haşlanmış buğday veya mısırın dövülüp şeker ya da bal ile karıştırılarak yapılan bir çeşit yiyecek (75a/2)
herze: pislik (32b/8, 111b/6, 124b/6)
hindüstân kozı: hinditan cevizi (42b/2, 93a/7)
hû: huy (29a/8)
hucımağ: serserilik etmek (45a/6)
hulu: huylu (86a/2)
hanay: salon, sofa, geniş oda, penceresi çok, çevresi açık ev, yaz evi (129a/6)
hurma allı: hurma gibi al renkli / at için kullanılır: (44b/6)
hüy: (29a/8)

I

ıhçıkırık: hıçkırık (103b/2, 117b/2)
ıklık: rebab, ayaklı kemani (34b/1, 113a/7, 121a/4)
ıklımak: ıklamak, sık sık solumak, zorlamak, yorulmak (136b/1)
ıklıtmağ: ıkladmak, zorlanmak (136b/1)
ılkı: at sürüsü (63a/9)
ılkün: <ılğın: dere ve çay kıyılarında biten sepet örmeye yarayan bir çeşit söğüt ağacı (64b/4)
ılan balığı: yılan balığı (130a/2)
ıldırmağ: parlatmak (101a/6)
ılıc: ılıç, çitlembik (93a/1)
ılğın çubuğu: yalgın ağacı, aşılama elverişli ağaç (75b/3)
ımızgandırmak: uyuklatmak (132b/9)
ımızganmak: uyuklamak, azıcık uyumak (50a/1, 85b/1, 132b/8, 141b/3, 119b/4)
ınçkırmak: hıçkırmak (80b/7)
ınçkırık: hıçkırık (110a/2, 86b/1, 83a/6)
ıpar: yavşan denilen güzel kokulu bir ot (98a/5)
ırlamağ: şarkı söylemek, teganni etmek (54a/1, 139b/1, 128a/8, 140a/2)
ırlayıcı: şarkı söyleyen, okuyan, hanende (63b/5)

ırmak kırañı: ırmak kenarı, ırmak çevresi (59b/2)

ırmacuk: küçük ırmak (113b/6)

ıspanak: ıspanak (30a/8, 45b/4)

ısrıgan: ısrıgan otu (72a/6, 109b/7, 44a/2, 98a/1)

ısıtma dutmak: titremek, sıtmaya tutulmak (31a/2)

ısıtma: sıtma, hastalık ateşi (33b/4, 69b/9)

ıssı: sıcaklık, hararet (40b/8, 31a/8, 125a/7, 96a/6, 54a/1)

ıssı etmek: ısıtmak (120b/8)

ıssı yir: sıcak yer (120b/8)

ıssılık: sıcaklık hararet, ateşten dolayı vücutta çıkan sivilce (129a/7)

ısrığı günkü: asra, önceki gün, (110b/9)

ışık: demir başlık, miğfer (35b/1, 53b/4, 127a/2, 90b/9)

İ

ibrik: ibrik (112a/8)

ibük: çavuş kuşu, hüthüt (42a/9, 114b/7)

İç: hiç (42b/5)

içerülük: içerde olma durumu (125a/3)

igde: iğde (54a/1, 54a/3, 84b/1)

igne düzüci: iğne yapan (63b/2)

igne yurdası: iğne deliği (92a/4)

igne yurdu: iğne deliği (63b/2)

igen bilici: çok bilen, filozof (31b/8)

ikendü: (iken- /ilen-: beddua etmek) (78b/7)

iki kardaş kani: bir ağaç adı (100b/9)

iki yüzlü zili: iki yüzlü filiz [zil: filiz] (46a/8)

ikindürek: ikindi, ikinci, öteki, daha öteki (95a/7)

il ortası: yıl ortası (32a/4)

ilçı: elçi (44a/5)

ildirici: aydınlatıcı (ildirmek: aydınlatmak): (99b/7)

ilenç: beddua (105b/6)

ilenmek: beddua etmek (143b/3)

ilerürek: daha ileri (58a/2)

ilik: düğme (46a/7, 122a/2)

ilik diş: düğme dişi (122b/7)

ilmiş: önde giden, önde duran (28b/2)

ilisu oyunu: saklambaç oyunu (63a/6)

imekler: açıklık, yeni doğmuş çocuğun tepesiyle alnı arasında kemiklerin kavuşacağı yerdeki açıklık (71b/6)

imrinmek: imrenmek (80b/2)

inaç: mutemet, kendisine inanılan ve güvenilen kimse (56b/2, 98a/9)

incik: diz kapağı ile topuk arası bunun topuğa yakın olan kısmı (83b/6, 89a/1, 112a/4)

inenmiş: (hayvan iğdiş edilmiş (108b/8)

inlü: enli, geniş (57b/6)

inü: inilti (123a/8)

inü: inilti (57b/6)

ipde oynayıcı: canbaz (70b/9)

ipi şeşen tavar : ipi çözülmüş davar (43b/9)

irende: rende (116a/5)

ırı: büyük (38b/6)

irişte: erişte (122a/9)

irme: bahçe aralarındaki geniş yol (122a/5)

irte : sabah (54a/7)

is: çıra isi (115b/9)

islik: ocak bacası (74a/9)

israğı gice: önceki gece (76b/6)

isrāğı gün: önceki gün (57a/6)

isrāğı gün degül daha isrāğı gün: öbür gün (57a/8)

iş böyledür: işte böyledir (36b/8)

iş ıssı: iş sahibi (48b/1)

işbu: uşbu, bu, işte bu (41b/6)

işbular: işte bunlar (27b/7)

işik: eşik (97b/3, 42a/4)

it hıyarı: it üzümü, ebuçehil karpuzu (40a/9)

it azusu: köpek dişi (68a/1)

it burnu: yabani gül (44a/6, 89b/9, 73a/5, 69b/7, 55a/6, 54b/8, 51b/5, 51a/7)

it dirseğı: arpacık, göz kapağında çıkan sivilce (88b/7, 93b/7, 108b/2)

it siñeğı: it siyegi, dikenli bir çeşit ot (68b/6)

it üzümü: çekirdeği çok ve iri, suyu az bir çeşit üzüm, böğürtlen (38a/9, 62b/6, 113b/8)

itağız: sofrası, örtü (57b/5)

ivedi: acele (39b/3)

ivdirmek: acele ettirmek (140b/7)

ivici : aceleci (50a/7)

ivmek: gitmek, acele etmek (35a/4, 140b/7)

İy nice: ey insanlar <nice: birçok; niceler: kimseler (27b/5)

iyeg: eğe, törpü (86a/6)

iyge: iygi, yahşi, güzel (103a/1)

J

jīve: civa (34b/9)

K

ķaba ķulaķ: kurtluca denilen bir çeşit ot (120a/8)

ķabalak: serpuş (77a/1)

ķabarcuķ: yanıkara, şarbon (91b/5, 94a/6)

ķablubaķa: kaplumbaķa (39a/6, 40b/5, 82b/4, 116a/6)

ķaķāf: uçurum (76a/9)

ķaķan: ne zaman (129b/1)

ķaķı : bir ot çeşidi (95a/8)

ķaķıcı: firari (95b/9)

ķadun duzlaķı: kadıntuzluğu, oğlan aşısı da denilen zamk (73b/8)

ķadun düzliķi: (59a/6)

ķak: elma, armut, kayısı gibi meyvaların kurusu (121b/1)

ķakaķan: kaķıkān, öfkeli, hiddetli (100b/5)

ķakdurmak: öfkelenmek (134a/2)

ķakı-: öfkelenmek, kızmak, azarlamak, karşı gelmek (39a/9)

ķakum: kakum denilen bir hayvan (73b/5)

ķakımak: öfkelenmek, kızmak (70b/8, 141a/7, 75a/6, 94b/6)

ķakımaklık: sinirlilik, öfkeli hali (128b/7)

ķakımaklı: öfkeli, hiddetli (108b/6, 119b/3)

ķakırdak: kıtırdak, kuyruk, içyaķı gibi maddelerin yağları sızdırıldıktan sonra kalan posası, kıkırdak (113a/6, 113b/5)

ķakırmak: kızmak, öfkelenmek (137b/7)

ķaklık: kırlarda içine su biriken çukur (55a/9)

ķakmak: kalkmak, çalmak, vurmak, itmek, tepmek. çakmak, saplamak (134a/2, 85b/8)

ķal : ham, olgunlaşmamış (99b/3, 108a/8)

ķalaycı: bir halk oyunu (55b/6)

ķalbur: elek (108a/6, 99b/9)

ķalçapan: başa sürülen sıvı (70b/4)

ķalıb-ı ādem: vücut (54a/9)

ķaluķan: deve dikenini (belki ģalģan kelimesinden) (113a/4, 47a/5)

ķalye: sebze yemeķi (112a/9)

ķamaşmış: bunalmış, aciz kalmış (119a/8)

ķan alıcı: öldürücü (31a/8)

ķankı: hangi (96b/1)

ķankıdır: hangidir (40a/9)

ķankısı: hangisi (104b/5)

ķankısıdır: hangisidir (40a/9)

ķande: nerede (31b/9)

ķanı: hani (108a/6)

ķap ķacak: (98b/5)

ķapa ķapa yemek: koşa koşa yemek (133a/5)

ķapu baķı: kapıyı kapatmaya ayarayan kol (kapu bağlamak: kapıyı kapatmak) (96a/3, 43b/4)

ķapu yaşmaķı: kapı örtüsü (yaşmak: örtmek, kapamak)(58a/6, 67a/1)

ķar: sağır (85a/8)

ķara şakız: kenger sakızı (37b/5, 82b/4, 118b/2)

ķara bataķ: karabulak denilen bir kuş (59b/6, 81b/7)

ķara colbān: bir ot (42a/7)

ķara çav: duvarcı ve sıvacı iskelesi (107b/1)

ķara ģünlü: bedbaht, talihsiz (71a/7)

ķaraca: kara gibi, karaya yakın (118a/1)

ķaracuk: ot tohumu (42b/1)

ķaramak: hor görmek, mahzun etmek, karalamak, yermek, zemmetmek (109a/2)

ķaramuk: tarlada buğday aralarında biten anasona benzer siyah ve acı bir tohum, bir tür yaban eriķi, (90a/5, 96a/7)

ķarañu: karanlık (42a/9, 58b/5, 84b/5)

ķarañu kōñüllü: kara yürekli, kötü düşünceli (92b/9)

ķarañulık: karanlık (126a/3)

ķaravāş: cariye, hizmetçi (59a/6, 76a/1, 88b/2, 110b/8)

ķaravol: gözcü, nöbetçi, karakol (61a/1, 101a/7, 112b/4, 119a/7)

ķarcaşmak: karışmak, birbirine girmek, karmakarışık olmak (139a/7)

ķarı avrat: yaşlı kadın (99b/3, 118b/8)

ķarık: su cetveli, su sınırı, oyuk, yarık (72b/3)

ķarın borusı: mide/yemek borusu (45b/2)

ķarın sürücü: ishal (103a/6)

ķarındaş oğlı: yeķen (55b/7)

ķarış: beddua, lanet (37a/7, 46a/9, 105b/6)

karış muraş: karış muruş, karmakarışık (131a/8)
karlağuc: kırlangıç (107a/1, 110b/2, 110b/9, 113a/8, 88a/1-2, 81b/3, 84a/1, 88a/2)
kart oğlan: yaşlı oğlan (evlenmemiş erkek anlamında) (121a/7, 122a/2)
karga dölegi : ebucehil karpuzu, acı hıyar, eşek hıyarı (27a/2, 37a/8, 40a/9, 114a/3, 49a/6)
karğılık: kamışlık (105b/7)
karğu : kamış, kalın kamış (84a/9, 128b/9, 130a/8)
kasırğa: < sakırka, (47a/5, 48a/2, 50b/2, 53a/9, 70b/6, 116b/7, 116a/1)
kaşnak: koyun ve keçilerin boyunlarına konulan , çan takılmış tahta çember (93b/6)
kaşşab yağrığı: üzerinde et parçalanmış kütük (104b/7)
kasuk: kasık (62a/2)
kaşağı: hayvanları tımar etmek için kullanılan sacdan yapılmış dişli araç (118a/9)
kaşağulamak: tımar etmek (144b/8)
katayır: kadayır (79a/4, 119b/9)
kat azğun: sapkın, çok taşkın (75a/6-8)
kat[ı] ak: bembeyaz (49b/3)
katı: çok, fazla (39a/5, 95a/1)
katı şaru: çok sarı, koyu sarı (49a/4)
katı şovuk: çok soğuk, sert soğuk (49a/8, 49b/6)
katı tokuşmak: sert bir şekilde çarpışmak, müsademe etmek (75b/5)
katı kara: çok fazla kara (118a/1)
katı kızıl: koyu kırmızı (45b/5)
katı koca: çok yaşlı (66a/6)
katı ırak: çok uzak (53b/9, 61a/8)
katı ıssı: çok sıcak (65b/7)
katı ince iplik: sert ince iplik (46a/8)
katı perākende: çok parça (48a/1, (48a/8))
katı sivri: çok keskin (72b/9)
katılık: sertlik (128a/4)
kav: kavlamış yilandan çıkan deri (28a/1, 118a/8, 114a/6, 111b/9)
kav: kumaştaki ince tüy (kav/hav) (111b/9)
kavlamış: tüyü dökülmüş, derisi soyulmuş (109b/1)
kavlanmış: kabuk, deri değiştirmiş (109b/1)

qavluc: kavluç, fitıklı (47a/4)
qavuk: sidik torbası, içi boş şey (37b/1)
kavuncuk: küçük kavun-karpuz (85b/4)
qay kuşu: serçeye benzer bir kuş (35a/ 7)
qaya qoruğı: çobanların dağ tepelerine kayaları birbiri üzerine koyarak yaptıkları işaret (32a/2)
qayış ayaklu: kayış baldır, Hindistan'ın baldırı kayış gibi kuru, zayıf olan çok koşan halkından bir sınıf, hileci, dolandırıcı (127b/2)
qayışbāz: kayış oynayan (kayış: esmer kadın) dansöz (70b/7)
kaygırmak: aldırnak, önemsemek (144a/4)
qaynaq: pençe, kuş pençesi (85a/5)
qayğana: omlet (70a/9, 71a/1, 108a/6, 114a/2, 119b/1)
qaygu yemek: gam çekmek, endişe etmek (132a/8)
qaygu yiyici: gam çeken, tasalanan, endişe eden (65a/3)
qaygulu: üzüntülü, kederli (124a/8, 131a/9)
qayğusuz güzel: kaygısız güzel (29b/5)
qazı bitisi: kadı yazısı (85a/7)
qazık qakmak: kazık dikmek (137a/1)
kebābe: demir şiş (31a/4, 103b/9)
kebce baldır: değirmen çarkının yaş ağaçtan yapılmış kanadı (baldır: yaş meşe; 112a/4, 89a/1)
keber aşu: gebre otu, kedi tırnağı anlamında, turşusu yapılan dağlarda biten bir yaban otu (31b/1, 66a/6)
kebinlü: nikahlı, evli (31b/1, 108a/4)
kebkeb: küçük ayakkabı çivisi (72b/5)
keçegen: (117a/5, 118a/3)
keçi boynuzu: harnup (34a/3, 77a/6)
kiçi gemi: küçük gemi (83a/4)
keçik: başörtüsü (77b/2)
kej-çeşm: (şaşu göz) (121a)
kekir: inatçı (34b/4)
kekre: keklik otu, yaprakları acı olan bir çeşit yaban otu (112b/4)
kelār: (keler: kertenkele) (63b/3)
kelbeten: kerpeten (122b/6)

keleb: çile halindeki iplik, dokuma aygıtında ipliği masuraya sarmaya yarayan araç (121a/2)

kelecı: sözleşme, söz, laf, lakırdı (62b/2)

kelek: küfe (65b/7)

kelem: lahana (40a/6)

keleme: sürülmeden bırakılmış tarla (35b/2)

kilindir: anahtar (75b/5)

kelke: torba (65b/7)

keltekele: kertenkele (45b/9, 81b/9, 93b/2)

kemürdek: kıkırdak (48a/3)

kendürlük: sofrta örtüsü, peşkir (129b/1)

kendime: buğday kırmısı, yarma (35b/4)

kendir: urgan, ip, minder (35b/4, 66a/3, 72b/4)

kendir ağacı: (114b/3)

kenevür: kenevir (117a/4, 121a/5, 118b/8)

kengel: alay, şaka, latife (81b/6)

kenger: eşek dikenini denilen kırlarda biten, kökünden süt çıkan dikenli bir ot (73a/9, 97b/9)

kepenek: keçeden yapılan kolsuz çoban yağmurluğu (54b/9)

kepligen: harabathâne (114a/4)

kerde: sebze fideliği (113a)

kerdeme: gerdeme, tereotu (124a/2)

kerefüs: kereviz (35b/3, 112b/7, 90b/5, 40a/6, 75b/3)

kerevüt: kerevet, çardak, asma çardağı (72a/3)

kerpüç: kerpiç (38a/5)

kersiz (ker: tahıllardaki hastalık): temiz, sağlıklı aş (63b/6, 63b/7)

kertekele: kertenkele (46b/1, 116b/1, 119b/1)

kertlük: bayatlık (123a/1)

kerven: kervan, kafiye, yolcu katarı (104a/2)

kesegen: keskin (70a/1)

kesegenlik: keskinlik (126a/6)

kesek: parça, kıta (83a/2)

kesek: saban ya da belin çıkardığı iri toprak parçası (46a/4)

keşik: parça, kesik (110a/6)

kestene: kestane (80b/4)

keşik: nöbet, sıra (122b/5)

keşiklik evi: manastır (39a/8)

keşlik: yoğurt (117b/1, 118a/6)

kete: set, ket vurmak (37b/9)

kete: külde pişmiş çörek, şekerli çörek (121b/9)

kıcı: tereye benzer bir ot, kekik (84b/8)

kıcıklamak: gıdıklamak (43b/1)

kığ: koyun, keçi, deve gibi hayvanların toparlak ve kuru pisliği (84a/9, 90b/8)

kılābudun: altın tel, sırma (116b/5)

kılavuz: rehber (101b/4, 110b/6)

kılıc: kılıç (45b/9)

kın: niyam, kılıç kını (96b/8)

kındıra: saz türünden bir ot, hasır otu (81a/6)

kırk ayaklu: deriye yapışıp kalan bir çeşit kene (30b/2)

kırañ: kenar, kıyı, uç (66a/4, 104a/6, 120b/9)

kırağı: kıyı kenar, bıçak gibi aletlerin ağzındaki pürüz (73a/8, 80b/7, 94b/1, 116b/2, 111b/9, 123b/9, 94b/2, 94a/5)

kırcılatmak: gıcırdatmak (38a/3)

kırğıl: kıranta, saçına sakalına ak düşmüş, saçta sakıla ak düşme (116a/2, 127b/3)

kısac: kısaç, kerpeten (43a/1, 112a/9, 109b/6, 56a/2, 87a/1)

kısraç: tay (122b/4, 105a/5)

kışgu: kısı, mengene, cendere, iki şey arasında kıştırılan ağaç kama (91a/9)

kızıl tut: kırmızı dut (38a/4)

kıy: kenar (43a/9)

kız karaveş: cariye, hizmetçi (86a/6)

kız oğlan: bakire (38b/6)

kızamık: kızamık (117a/8, 118a/4)

kızıl : kırmızı (45b/5)

kızıl şağı: kızılımsı, kızıla çalar (65b/2, 95b/3)

kızıl börek: kızarmış börek (46a/3)

kızılüfük: yemek borusu (61b/2, 118a/4, 128a/8)

kızıl yelilü at: kızıl yelesi at (56a/3)

kızılca: allık, kızılık, altın (41b/3)

kici söylemek: kinli ve öfkeli söylemek, muhalefet etmek (60b/3)

kiçi kabîle: küçük kabile (101a/9, 115b/8)

kilid düzüci : anahtar yapıcı (65b/4)

kilindir: Yunanca kilindros'tan küçük testi, su kabı (110b/9, 112b/2, 112a/3)

kilik: kilit (88a/6)

kimesne: kimse (129a/9)

- kiras:** kiraz (31a/3)
kiremid: kiremit (46a/4)
kireved: çardak, asma çardağı, kerevet (39b/2)
kiriş: döşeme ve tavan tahtaları üzerine çivilenmek üzere enine konulan kalın direk (116b/8)
kirpi: kirpi (29a/5)
kişibene: insanlara yakışı şekilde (122b/8)
kişicük: küçük adam (89a/4)
kişile[n]mek: öğünmek, böbürlenmek (89a/1)
kişnic: kişmiş üzümü, kuş üzümü (72a/7, 112b/7)
koçmak: kucaklaşmak (72a/6)
koğ koz: olmamış ceviz (45a/1, 112a/4)
koğ: kıvılcım, kök (97a/4)
koğ ağacı: ödağacı (54a/5)
koğulu: kokan (28b/4)
koça avrat: ihtiyar, yaşlı avrat (105a/4)
kocalık: yaşlılık, pirlilik (125b/8)
koçdurmak: kucaklatmak, bağrına bastırmak (131a/7)
koçmak: kucaklamak, sarılmak, bağrına basmak (131a/7)
koðu: püskül (130a/6)
koðu: kodak, sıpa (114a/4)
koğalık otu: koğalık, hasır otu denilen ve hasır örmeye yarayan bir saz (68b/3, 104b/1)
koğlak: kof, içi boş (135a/1)
koğ: kov, yerme, arkadan çekiştirme (83b/6, 89b/9, 110a/1, 114a/9, 108b/7, 113b/7)
koğa: kova (29a/3: koğaya dakılan ağac)
koğış okı: kovuş oku, oluk biçimindeki bir yatak içinden atılan küçük ok (89b/2)
kolac: bir çeşit börek (43b/5)
kolak: çolak (85a/8)
kol bağı: büyük taneli boncuklardan yapılmış bilezik (47b/2, 115a/5)
kolan: yaban eşiği (43a/8, 59b/6, 86a/9, 86b/4, 85a/1, 89a/5, 66b/8, 126b/8)
kolanc : kulaç (41b/5-6, 73a/6)
kolanı: zengin (43b/9)
kolluk: kolçak, kola geçirilen zırh (45a/8)
koñak: gözbebeğindeki beyazlık (62a/8, 117a/5)
konak: kepek, çapak (94b/3)
koñşı: komşu (106a/7, 124a/8)
koñsulık: komşuluk (130b/3)
konuk: gözbebeğindeki beyazlık, aklık (72b/5, 105a/9)
konukcu: misafir sahibi (105a/9, 130a/4)
konukluk: misafirlik, ziyafet (130a/4)
kopuz kılı: kopuz teli (58b/4)
kopuz āvāzı: kopuz sesi (119a/7)
kopuz: eski bir türk çalgısı (128a/9, 124b/1)
karğı: kamış (76a/5)
korunc: korkunç (39b/3)
kor tut: karadut (38a/4)
koruk: henüz yetişmekte olan veya içi boş kabuklu meyva (55b/2, 76a/5, 119b/7, 83a/9)
koruk: zeytinin çiçeğini döktükten sonra kalan ufak meyvası (30b/9: koruk aş))
koşulmuş at: yarışa katılmış at (112a/7)
kovuk: oyulmuş, oyuk (42a/3)
kovuğ: kovuk, oyuk, oyulmuş, boş, çürük (117b/5)
koyun şarmaşuğı: papatya (117a/7)
koyun gözi: papatya (110a/3)
koyun teresi: koyun yağı (84a/2)
koyun yoğurdu: koyun sütünden yapılan yoğurt, peynir (101b/4)
koz: ceviz, kabuklu meyva (27a/4, 104b/3, 92a/2, 113a/9, 121a/2, 70a/5, 70a/6, 72a/9, 73b/2, 78b/7, 72a/4, 42b/3)
kozalak: çam, meşe, haşhaş vb. ağaçların, bitkilerin ham meyvası, kozası (122a/3, 49b/9, 54a/5)
kozlu helva: cevizli helva (42a/3, 122a/3)
kozuk: cevizin yeşil kabuğu (119b/7)
köfük: boş (123a/5)
köknar sakızı: çam sakızı (124a/2)
kömeç: <kömeç: ebemgümeçi (63b/5)
kömele: kömeli, çok, bir yığın (120b/2)
kön: deri (başmak köni) (40b/7, 94b/4)
köremez: bir tatlı çeşidi (81b/3)
körük: demir, ateşli demir (43a/5, 115a/7, 95a/1)
köstek: mertek (104b/4)
köstekli buzağı: kağına koşulmak için ön ayakları organla bağlanan hayvan (41b/5)
köt kötürüm: aksak, kötürüm (40b/3)
kötek: baston, sopa (46a/3, 90a/6)

köymek: beklemek, gözlemek, durmak (133b/3)
kuc: kucak (67a/9)
kucaş: kucak (77b/9)
kucaş eyleyiş: kucaklamak (78a/1)
kuduz kurdı: kuduz böceği (120b/3)
kufil: bir bitki çeşidi (43b/8)
kuğulak: kara ılgın ağacı (90b/1)
kula: kumral (106b/2, 115b/4-5)
kulak burmak: kulak bükme, uyarmak (93a/1)
kulak çirki: kulak kiri (121b/3)
kulak dutmak: kulak vermek, dikkatle dinlemek (80a/6)
kulak yumşağı: kulak memesi (80a/4)
kulan küli: aslı kulan küle, iki üç yaşında dişi tay (56b/1)
kulavuz: rehber, kılavuz (61a/9, 122b/1, 99a/1)
kulağuz: kılavuz, rehber (28b/2)
kullukçı: maiyet memuru, hizmetkar, nöbetçi, cariye (57b/1)
kuluc: gaga (110a/4)
kumkuma: bukalemun (109a/1)
kuma: musluk (41b/9, 55b/1, 98a/2)
kuma: bir erkeğin nikahlısı bulunan kadınlardan her birinin ötekine göre adı (130b/1)
kunduz: su künklerinin içinde gelişen ve suyun akmasına engel olan bitki kökleri (128a/6)
kunduz taşığı: kunduz hayvanının taşıdığı (59b/1)
kor kuma: metres (75b/8)
kurşak: mide, idrak, zeka, göğüs (61b/7, 102b/5, 103b/2, 120a/3)
kursak ağrısı: mide ağrısı (34a/9)
kurdamak: karıştırmak, dokunmak (143a/7)
kurdaşanı: kurdeşen (28b/5, 94b/1, 94a/8, 97a/3, 56a/6)
kurdeşini: (79b/7)
kurud: yoğurt (101b/4)
kuruk: eşek yavrusu (60a/1, 121b/6)
kurum: is anlamında (115b/9)

kuşkun: eyer, semer ve palanın arkasında bulunan ve hayvanın kuyruğu altından geçirilen
kuş kaynağı: kıynak: pençe, kuş pençesi (81a/4)
kuş kursağı: kuş beyinli, kuş midesi (66b/3, 66b/7)
kuş burnı: gaga (80b/9, 81a/2)
kuş etmek: kuş gibi söyletmek (139b/1)
kuşak : bağ (50b/9)
kuşak dutmak: kuşak bağlamak, işe başlamaya hazır olmak (74a/6)
kuşak düzüci : kuşak bağlayan (72a/3)
köseği: Ocak karıştırmakta kullanılan ucu yanmış odun (108b/9, 33a/7, 33b/5, 41a/3, 74a/7)
kuş kaynağı: kuş tırnağı, pençe (91a/5)
kuşluk: kuşluk vakti (37b/6)
kutlu kuş: talih kuşu (130b/4)
kuvvetli: güçlü, kuvvetli (46a/1)
kuvvetlürak: daha güçlü (102a/3)
kuyruğı ürü: kuyruğu dik (96a/7, 108a/5)
kuzı kulağı: yarpuz (98b/2, 112b/9)
kuzu kulağı: kurt kulağı, geniş yapraklı, kalın köklü yenilen bir bitki (42b/3)
küci: dokumacılıkta arış ipliklerini aralayan iplik tarak (27b/8, 124a/2, 125b/2)
küçimen: pek küçük, küçücük, mini mini (47b/4, 49a/8, 124a/3)
küçirek: küçümen, daha küçük (66b/9, 88b/6, 104b/4, 121a/7)
küçük: gömlek (83b/8)
küle: külah (40b/1)
külek : tahta kova, gerdel (79a/6, 79a/7)
külenk: aslı kelenk (56b/2, 105a/9, 84a/3)
kün bardak: güneş biçiminde yapılan su kabı, aftâbe (109a/1)
künde: doğan kuşunun ayaklarına bağlanan kayış, bukağı, ava alışkın doğanın üzerinde oturduğu ağaç (112b/6)
küpec: çömlek, küçük küp (60a/7)
küpen: gömlek, yatak, şilte (104b/8)
kürtün: içi otla doldurulmuş palan (104b/8)
küten: keten/peşm (47a/8)
küye: yanık, is (95a/2)

L**laf:** söz (35b/6)**laf urucu:** böbürlenene, yüksekte atan (66a/5, 105a/3)**lağum:** lağım (36a/5, 90b/1)**lakabı bir:** aynı lakaplı (36a/7)**lâyıkkrak:** daha layık (67a/2)**lâyıksuz:** hak etmeyen (32a/8)**legen:** tas, leğen (37b/3, 39b/7, 105a/3, 74a/9)**leglek:** leylek (83a/6)**loğusa derengi:** loğusa pekmezi (deren: pekmez) (61a/9)**lor:** peynir suyuna süt ya da yoğurt katarak kaynatılmakla yapılan bir peynir türü (122b/3)**lori kuşu:** balıkçıla benzer bir kuş (47a/1, 91b/1)**lögün:** kireç, zeytinyağı ve pamuk karıştırılıp dövülerek yapılan bir macun (43a/6, 57b/8)**lök:** kireç, zeytinyağı, pamuk, yumurta akının karıştırılmasıyla elde edilen, kırık veya çatlak çanak çömlekleri birleştirmekte kullanılan macun, erkek deve, içdiş edilmiş deve (32a/1, 69b/8, 88b/8, 90a/2)**lütf ıssı:** lütuf sahibi (68a/2)**M****malluluk:** zenginlik, varlıklı olma (130a/2)**mancılık:** mancınık (99a/6, 99b/1, 125b/6)**mecerre:** samanyolu (104a/4)**mekir:** inatçı (117b/7)**mekirgen:** tedirgin edecek denli birinin üstüne düşen, yapışkan (127b/3)**menengiş:** menengiş/ meneviş , çitlenbik (90a/1)**mengene:** mengene (37b/7, 38a/2, 63a/2, 58b/9)**meni:** bel suyu, meni (36a/9)**menkiş:** yeşil, mavi (117a/4)**mercimek:** (börülce manası da vardır) (89b/2)**merçem eçem kulağı:** kākül (80a/2)**merek:** samanlık, odunluk (64a/2-7, 63b/6)**mersime:** merseme adlı ot (63a/8)**mertek:** ağaçlarla yapılan çit, odanın tavanını sabitlemek için kolon gibi kullanılan kalın ağaç (46b/1, 65a/7)**mezgeldék:** yabani ördek türünden bir kuş (58b/8, 107a/5)**mıkrame:** Arapçadan, mendil, havlu, baş örtüsü (116a/2)**mısırı:** mala (122b/6)**milis:** bal arısı (55a/8)**miyene:** bakırcıların kullandığı bir araç (123a/2)**muşandere:** balkon ve merdiven korkuluğu (65b/1, 83a/5, 119a/7)**murdarırak:** daha pis, daha murdar (57b/4)**mürdesenk** (f.b.i.): tabī kurşun oksidi (89a/8)**mürdümek:** baklagillerden taneleri bezelyeye benzer ve ondan çok ufak bir bitki (80a/1)**N****nañas eylemek:** toprağı dinlendirmek, nadas (45b/5, 140b/9)**nātur:** (nātır: bekçi, hizmetçi) (101a/3)**nacak:** hançer, kazma (38a/6, 39b/5)**ne kimsedür:** kimdir (38a/2)**ne kişisin:** kimsin (126b/3)**ne nesne:** ne (126b/3)**ne nesnedür:** nedir (38a/1)**ne yirlüsin:** nerelisin (129b/3)**nikende:** iyilik (110b/5)**nikendeleme:** iyilik etmek (131a/3)**nice:** kimse, birçok (28a/6)**niçe:** (27b/9)**nicedür:** ne kadardır, nasıldır (37b/8, 113b/4)**niceye dek:** ne vakte kadar (126a/4)**nil kuşu:** çivit renkli kuş (62a/3)**nite:** nasıl (100b/1)**nitedür:** nasıldır (38a/3)**nitesin:** (126b/5)**nöger:** arkadaş, dost (41a/6)**O****od:** ateş (116b/8)**od kırı :** köz (55b/2)**od oynayıcı:** ateşbâz (69a/3)**od yakıcı :** ateş yakıcı (27a/1)**od yalıñı:** alev (117a/1)**oda şararmak:** ateşin etkisiyle sararmak (134a/9)**oda tapucu:** ateşperest (81b/8, 33a/5)

odlu: ateşli (103a/5)
odun seritmesi: odun ekmeği (96a/7)
oğlan konaklığı: çocuğun gözbebeğindeki beyazlık (61b/6)
oğlan burusu: doğum sancısı (115a/4, 116b/8)
oğlan yatağı: döl yatağı, rahim (99b/6, 102a/5)
oğlan yürümek: çocuğun emeklemesi (31a/9)
oğrı: hırsız (98a/6)
oğul balı : beyaz, dolgun petek balı (49b/6, 103a/5)
oğul oğul: torun (50a/1)
ok gezi: okun giriş geçecek gediği (63b/2)
ok koyacak: ok konulan, tirkeş (30b/4)
oklağı: oklava (58b/9, 100a/1, 100b/1, 106a/2, 119b/3)
oşurmak: yellenmek (136a/8, 136a/9)
oldur: odur (36b/6-9)
ol kadar: o kadar (51b/5, 100a/6)
ol kadardır: o kadardır (37b/8)
ol vaktde: o zamanda (38a/9)
on iki veseğ : on iki havari (veseğ: yardımcı) (66b/8)
oñurğa: belkemiği, omurga (70a/8, 40b/8, 112a/3-6)
orak: hasat aleti (71a/6, 85a/5, 115a/9)
orta: ara yer, iç (29a/3)
ot baldırı: ot gövdesi (baldır: bitki gövdesi) (114b/9, 123a/8)
otāğ: çadır, büyüklere özgü çadır (114a/3)
otlak: mera (29a/1, 77b/1, 96b/1, 100a/5)
otlak yırı: (113a/5)
otluk yırı: çayır, otlak (42b/2)
otu: otluk (112b/4)
ovcuğ kuşu: avcı kuşu, ovcu/oycu (42b/7)
ovuğ alcu: büst (47b/6)
oyluk: uyluk, bacağı kalçadan dize kadar olan kısmı (101b/2)
oyuk: insan ya da hayvan şeklini andırır korkuluk, yol göstermeye yarayan taş vb. im (112b/5, 124b/1)

Ö

ödemek: borç ödeme
öğ: akıl, zihin (80b/1)
ög iş: üvey eş (28a/2)

ögendire: sığır sürmeye yarayan ucu sivri değnek (119b/2, 68a/3, 88a/6, 87b/7, 87b/9)
ögi: öğü, baykuş (82b/6, 66b/6, 79a/8)
ögi kardaş: üvey kardeş (58a/9, 60a/8)
ögi kız: üvey kız (61a/3)
ögi gitmiş: aklı başından gitmiş, bayılmış (124b/2)
ögi oğul: üvey oğul (57b/9, 58a/5)
ögirmek: öğürmek, bağırmak (138b/7)
ögremiş: alışmış (108b/8)
ögür: eş, birbirine alışmış olan (65a/2)
ögürdü: bağırdı, ögürdü (99b/2)
ögüt tutmak: ögüt dinlemek (135a/4)
ögütmek: ögütmek, un ufak etmek (31a/9)
ökçe: ayakkabı ökçesi (110a/9)
öküş : fazla, çok, çoğalmak, şiddetlenmek (95a/3)
öñ gidici: önden giden (58a/6)
öñ virilen ücret: pey akçesi (101b/3)
öñü: ön (111b/6)
öñü dürecük: ayağa kalkmak (84a/6)
örendilmek: seçilmek, beğenilmek, örnek gösterilmek (142b/8)
örenmek: örneklik iş anlamında, kār-nümā (120b/1)
örgüc: hörgüç (72b/9, 105a/1, 104b/8)
örgün: urgan, ip, yular (68a/3)
örü tırmak: kalkık, dik durmak (137a/5)
öründilenmiş: seçilmiş, beğenilmiş (114a/8)
öründülemek: seçmek, beğenmek (47a/9)
ötegen: çok öten, çok ses çıkaran (76b/8)
ötlügen: boklucabülbül de denilen çok öten ve sığıcığa benzeyen bir kuş (86b/5)
öven: eşeklere musallat olan sinek (60a/1)
övindi: övmek, dalkavukluk (128b/7)
övütme: ezme, ögütme (111b/3)
öyken : akciğer (78b/9, 92a/3)
öykenlü: akciğer hastalığı, zatürre (64b/1)
öykünmek : taklit etmek (80a/8)
özdek : esas, çekirdek temel, kök, öz, hülasa (51a/2, 115a/7, 123b/8, 51a/3, 38b/6, 110b/4, 112b/5, 56a/3, 91a/1, 91b/4, 37b/1)
özin şalmış: kendini bırakmış, kendisinden vazgeçmiş (129b/9)
özünmek: daralmak, gönlü daralmak anlamında (127b/8)

P

palan: çamaşır, eşya, süpürge otu (44a/3, 59a/1, 130a/1)

panbuk etmek: pamuk eylemek, atılmış pambuk(141b/8)

parlaguc: bostanlarda kuşları ürkütmek için kurulan ve rüzgarla dönerek ses çıkaran fırıldak,korkuluk, çocuk oyuncağı, topaç (35b/5, 110a/6, 129b/1, 56b/5, 65a/9, 56b/4,129a/7, 103b/7)

peke: tahta sedir (115b/9)

pelte: saf hale getirilmiş, süzölmüş (110b/1)

penek: sofra, peşkir (66a/4)

perese: hiza, düzlük (28a/8)

persenk: yük tartıcı, terazi (41b/7)

perze: aslı pirüze (120a/5)

peylenküc: bostanlarda kuşları ürkütmek için kurulan ve rüzgarla dönerek ses çıkaran fırıldak, ortasındaki iki deliğe iplik geçirilip uçları bağlandıktan sonra iki taraftan çekildikçe dönen bir çocuk oyuncağı, topaç. (30b/2)

pişmenî helvâ: pişmaniye (31b/7)

poğrenk: künk (88b/6)

polad: çelik (29b/9, 128a/9)

porsuk: pörsümüşt, porsumuşt (118b/9)

posur: çürümüşt (113a/1)

pus: sis, duman (39b/4: ağac pusı)

pürçek: alından ve şakaklardan sarkan saç, kākül (82a/7)

püs: acı biberde olur (95b/7)

püs ağac: ağaç püsü, ağaç balı, kayısı, erik, badem gibi gövde veya dallarından sızan zamk (97b/9)

R

rastık taşı: boya taşı (38b/7)

rufidün yumurda: rafadan yumurta (41a/2, 105a/2)

S

şaban kılıcı: saban demiri (70b/9)

şaban egegi: saban kulağı, sabanın çene gibi olan tutamağı, el ile tutulan kısmı (95b/9)

şaban eymüd[ü]: sapanın taş konulan yeri (46b/9)

şabır: bir ot çeşidi(125a/2)

sac ayak: saca (30a/8)

saçak: (114a/6, 116a/7)

saçış: bahşış, para serpmek (76b/8)

saçu : düğün ve şenliklerde ortaya saçılması gelenek olan inci, para, şeker gibi şeyler (57a/8)

sakır siñek: kene, hamamböceğı (115b/9)

sağ gönüllü: sağlam, temiz kalpli (77b/7)

sağılır: sağılır durumda (29b/4)

sağış: sayı, sayış (64b/2, 46b/9), 67a/5, 78a/3, 51a/6, 102b/1)

sağ işli: sağlam işli (61a/5)

sağ kişi: dürüst kişi (37b/4)

sağrag: kadeh, bardak, maşrapa, tas (50a/9, 62b/1-2, 64b/6)

sağrı: küçük tepe, hallaç yayının tahtası üzerine pamuk sarılmaması için kuzu derisinden yapılan yer (35b/4, 122a/7, 92b/6, 99a/2, 40a/6, 40a/8, 99b/5,)

sağsağan: saksağan (119b/1)

sağ sözlü: sağlam, doğru sözlü (61a/6)

sağü: ölü için ağlama, ağıt (29a/7)

sağıu sağmak: ölünün iyiliklerini acıyla sayıp dökmek, anlatıp durmak (143b/2)

sağuci: ağıtçı, ölünün iyiliklerini sayıp ağlayan (60a/4)

sak: uyanık, müteyakkız, ihtiyatlı (123b/4)

saka: su testisi ve su taşıyan kişi (76a/4)

sak olmak: uyanık olmak (132a/1)

sıkındu: artık, buğday artığı (128b/2)

şakırğa: kene (47a/4)

sakırmak: titremek (143b/1)

sakız ağacı: çitlembik, menengiç (94b/1)

sakızlık ağacı: çitlembik(85b/6)

saksakan: saksağan (92b/4, 120b/6, 121a/3)

salar: bir Türk boyu (66a/7, 101a/6)

şalınmak: yürürken hoş bir eda ile sağa sola hafifçe meyletmek sallanmak (37b/4)

salkı: gevşek, salık: sersem (102b/3)

salkım küpe: kulağa takılmakla birlikte ayrıca alt uçlarından ve enseden birbirine bağlanıp başa asılan küpe (34a/1)

şalma aşu: bulgurlu ya da pirinçli lahana yemeği, Acem yahnisi (28a/3)
şalyar: salya (35b/9)
şamşar: sansar (42b/6)
şaman kaban şaru boncuğ: kehribar (31b/3)
şaman uğrusu: samanyolu, (101b/3)
sancımak: saplanmak (39a/7, 137a/8)
şancu şancımak: sancı saplanmak, sancılanmak (135a/5)
sancdırmak: saplanmak (137a/9)
şāneḡī: sersem (117a/9)
şāneḡī helva: un helvası (109b/4, 115b/5)
şanu: zan, düşünce, tasavur, dilek (58a/6, 92a/2)
şarkun: açık hava, masmavi gök (120b/6)
şarmasık: sarmaşık (111b/7, 123a/3, 35b/9, 42a/1, 43b/4, 119a/9, 75a/9)
şarplık: keskinlik, çetinlik, güçlük (126a/7)
şaru aru: sarı arı (43b/1)
şav: söz, lakırdı, dedikodu, bilgi, haber, hikaye, kıssa (27b/2)
şayru: hasta (61b/2, 58a/4)
şayruluk: hastalık (99b/3, 126b/8, 125b/8)
şayrulu: hasta (100b/5)
şayuklar şayru: sayıklayan hasta (95a/9)
sāzak: sazlık (29a/2)
şeme: sersem, sersemlemiş, ahmak (95a/9)
şıḡın giyigi: yabani geyik ve sığır (129a/6, 104b/1)
şıḡırcık: sığircık kuşu (62a/9)
şıḡırtmac: çoban, sığır çobanı (104a/3)
şıḡındu: sıkılarak çıkarılan meyva suyu, usare (109b/3)
şıḡlık: testi (86a/1)
şıḡlık urmak: ıslık çalmak (140b/3)
şıḡlık vermek: ıslık çalmak (140b/4)
şıdırmak: kırdırmak (140b/5)
şımak: kırmak, bozmak, nakzetmek (140b/5)
şınamak: denemek, yoklamak (131a/1)
şınatmak: denetmek, tecrübe ettirmek (131a/1)
şındı: makas (48b/8)
şınık: kırık (125a/3)
şınıklı: kırılmış (39b/3, 40b/7)
şınmış: kırılmış (119a/1)
şınuñ çıban: patlamış çıban (91b/4)

şıḡun çeri: yenilmiş, mağlubiyete uğramış asker (119a/1)
şıḡkın: zıpkın, küçük süngü, harbe (102a/7)
şıramana oyunu: birdirbir oyunu (sıraman: birdirbir) (50b/8)
şırcan: üzerine masure geçirilen demir iğ, çıkırıkla demir iğ üzerine sarılan iplik, yumak (13a/8)
şırim: dikiş, ayakkabı dikişi (108b/9)
şırim: tasma, sırmak: sağlamca dikmek (91b/5, 108b/6)
şırmak: ısırmak (131a/3)
şırmakeşi: sırma yapan kişi (62a/4)
şırtmac: yular, yağlı ip (50a/8, 36a/2)
şıva: duvar sıvası (69a/1, 53a/2, 06b/5, 106b/8)
şıvamak: sıvamak, bulaştırmak (132b/2, 138b/1)
şıvat: derelerde su alınacak ve hayvan sulanacak yer, gölümsü havuzumsu yer (55a/9, 55b/3, 80b/5)
şuvad: (46b/5)
şıvatdırmak: bulaştırmak (138b/2)
şıvatmak: bulaştırmak (132b/2)
şıvayıcı: duvar ustası (56a/4, 61a/7)
şızındu: sızıntı, meni (109b/9)
şızup taşra çıkmak: sızıp dışarı çıkmak (136a/7)
şokarık: yeni çıkan ekin (112b/1)
şofra verici: ziyafet veren anlamında (49b/3)
şofrası ḡālib: güzel ve iyi huylu, iyi vasıflarda şöhret bulma, cömert (97a/9)
şolak: sol elini kullanan (113a/4)
şolutḡan: nefes darlığı hastalığı (29a/9)
şoluḡan: sık sık soluyan, çok soluyan (60b/6)
şoñrarak: daha sonra, çok sonra (63a/3)
şorkun ağacı: sultani söğüt (94a/6)
şovuk: soğuk (30a/6)
şoḡulcan: solucan (49b/2, 100b/4)
şu şıḡırı: manda (75b/4, 79a/6)
şu kabarcuḡı: su kabarcığı (122a/6)
şu gerdemesi: sulak yerlerde yetişen yenilir yeşil renkli bir çeşit ot, tere (107a/2)
şuşak: tahta kova, maşrapa (92a/1)
şuşalık: suya kanamama, devamlı surette susuzluk çekmek (124b/2)

şubaşı: komutan süü>su+başı (63a/4)
şuçımağ: serkeşlik etmek, birdenbire sıçramak (132a/2)
şulu yaracuk: çıban (117a/6)
şuñ: kadeh (113b/5)
şumak: (133a/3)
şuñak: su kabı, maşrapa (114b/9)
şuñakçı: su kabı, çanak, maşrapa (60b/1)
şunek: sünek: esnek nesne (83b/3)
şusak: tahta kova, su kabı, maşrapa, çomça (43a/9)
şuvarıcı: su verici, sulayan (55b/7)
şuğrak: sağrak, kadeh, bardak, sürahi (91b/5)
şüci: şarap (70b/7)
secuk: cıfıt, yahudi (113b/3)
segerek tohmı: segrek/zeyrek; keten tohumu (42a/8)
segird: koşuş, hücum (69b/2)
segirden: hücum eden, (107a/3)
segirdici: koşturucu, hücum ettirici (101a/5)
segirdim: akın, hücum, koşma, bir koşuşta alınan mesafe (69b/8)
segirmek: koşmak, hafif kımıldamak, kıpırdamak, seğirmek, segrimek (136b/5, 137a/1, 37b/8)
segirtirmek: koşturmak (135b/7)
segirtmek: koşmak, koşturmak, çapulculuk etmek için hücum etmek (135b/7, 138a/5)
sehel: az, azıcık (93a/1)
sekü: yerden biraz yüksekçe sedir, peyke şeklinde oturacak yer (45b/4)
seki: sekü, peyke, yerden biraz yüksekçe sedir (112a/2)
seklemek: Tek ayak üstünde sıçrayarak yürümek (143a/1)
selber: çuval (65b/7, 118a/4, 118a/6)
seler: deri, ökçe (63b/2)
selle: (67a/9)
selmek: sevinmek (143a/5)
selmen: bez dokunurken üzerine sarıldığı ağaç (51a/5)
selpük: gevşek, iradesiz (111a/5)
semer ağacı: semer: duvarın üstüne yapılan eğik sırt; semer: meyva, yemiş (45a/7)
semirgen olmak: şişman olmak, şişmanlamak (134a/2)

semiz: tavlınmış (67a/2, 91b/1, 120a/1, 110b/7, 122b/3, 129a/1, 87b/3)
sergen: kurutmak için meyva serilen yer, raf (45b/2, 83a/4, 48a/9)
sergüle: serkile, mavi çiçeklerinden kara boya çıkarılan ot (114a/1)
serkule: ot çeşidi (43a/4)
seritme: serme, sac ekmeği (96a/7)
sete: seten, dibek taşı (70a/8)
sevgü: sevgi (30a/5)
sevrencan çiçeği: çiğdem (54a/2)
sık nesne: yoğun (39a/8)
sıkındu: sıkılarak çıkarılan meyva suyu, usāre (27a/4, 27b/8)
sıklık virmek: sıklaştırmak, (41a/8)
sın-: kırmak (83a/7)
sındı: yeni biçilip dikilmiş (72a/2)
sınur: sınır, hudut (49a/8)
sıvık: sulu, cıvık, akıcı (85a/1)
sızındı: (108b/3, 116b/8)
sığındı: (111a/6)
sibek: el değirmenlerinde alt taşın ortasına çakılan, üst taşın dönmesini sağlayan küçük kazık veya sivri demir. (28a/8: değirmen sibegi)
sigil: meme, çıban ve yarayı iyileştirmekte kullanılan bir çeşit ot (45a/1, 89a/9, 106b/8, 121a/6, 110a/8)
sigilemek: madeni kapların ses çıkarması (139a/6)
sil yolu: sel yolu (46b/2)
silkemek: silmek (131b/3)
sille: tokat (50b/7, 100a/5)
sinan: mızrak (89b/5)
sincef: sincaf, pervaz, etek pervazı, kenar çizgisi (117a/1)
sindik: civa (117a/1)
sinle kazıcı: mezar kazıcı (104b/9)
sinür: sinir (49a/9)
sipsi: erganun denilen saz (123b/6, 105b/7, 108a/1)
sırçe boncuk: küçük renkli boncuk (32a/6)
sırçe: (123a/3)
sırçen: sırçan, eğrilmiş ip yumağı (121b/3, 122b/5, 84b/4, 117a/7, 92b/6,)
sirişme: naz (43b/2)

sizüñ katuñuzda: sizin nezdinizde, nazarınızda (32b/2)

sokarık: topraktan ilk çıkan filiz, filizlenme, filizin topraktan çıkması (122a/8)

sorkün: sultani söğüt (46b/4)

sorgüc: tuğ (121a/3)

sögülme: kebab (35b/3)

sökı: minder, sedir (46a/7)

söyünmek: sönmek (81a/2)

söz yaraşdurucı: sözü yerli yerince söylemek, belağatla konuşmak (102b/2)

suçmak: serkeşlik etmek, birdenbire sıçramak (139b/7)

sultân malın derici: sultan malını toplayıcı (50b/6)

sumağ: suñağ, su kabı, maşrapa (94b/4, 126a/4)

surna: (128a/5, 112a/8, 129a/7)

süd ağuzı: yeni doğum yapan ineğin sütü (101a/5)

süd bir: kardeş, süt kardeş (68a/9)

süd kesüğü: süd çürüğü, süs kesmiği, kesilmiş süt (62a/6)

südlü aş: sütlaç (30b/3)

südlü pirinç: sütlaç (43a/5)

süglün: sülün kuşu (28b/7, 107a/5, 58b/8)

süksün: boyun kökü, ense (124a/9, 124b/2)

sülügen: salyangoz, sürüngen (43a/1, (43a/6, 41b/3, 72b/5, 114b/5, 123a/1)

sülük: salyangoz (72b/3, 107b/6, 43b/8, 93a/3, 93a/5, 107b/6)

süñsü: ense (37a/4)

süñü: süngü, mızrak, kargı (89b/8, 102b/7, 123b/5)

süpründi: süründü (31b/4, 113b/9, 116a/8, 73a/8)

sürüşdürmek: kışkandırmak (139a/8)

söv: sivri, keskin, ince (56b/2)

süye: söve, kapı ve pencerenin yerleştiği kasa, çerçeve (125a/1)

süzgü: süzek, süzgeç (99a/4)

Ş

şâtır: neşeli (45b/8)

şalaka: tekme (50b/7, 54b/3)

şarāb şobıcı: beyaz şarap, şarap beyazlığı (43a/8)

şaşı: yan, eğri (44a/7, 73b/1, 88b/2, 113a/6)

şebele: kirli ama sevimli (119a/7, 128a/9)

şabla: tokat (54b/3)

şelek: sırtla taşınacak miktardaki odun yükü (87b/1)

şepel: şapla, tokat, şamar (106a/9)

şinik: tahıl ölçeği (72a/5)

şirden: bumar, dolma (31b/5, 32a/2)

şiş: demir çubuk (41b/8, 45b/4)

şişek: iki yaşında koyun:

şol çorak yir ki ırağdan şu gibi görünür: serap (34b/6)

şol: şu (41b/5, 41b/2)

şorba: çorba (113b/8)

şorvā: çorba (30b/5)

T

tabla: nişan yeri, hedef (112a/8)

tahıl biti: tahıla dadanan ve bambul denilen böcek, meyan otu manası da vardır (115b/6, 75a/4, 118a/3, 119a/3)

tahre: <tahra/dahra: bağ ve ağaç budamakta kullanılan orağa benzer bir alet (61b/3)

taķışmak: kavga etmek (33a/7)

taķla urmak: takla atmak (63b/4)

talāk: petek (71a/7, 70a/7, 81b/1, 114b/2)

talı: kürek kemiği (91a/4)

tam ortası: dam ortası (108b/7)

tamızlıg: maya; yoğurt, peynir, pekmez gibi şeylerin mayası (122b/5)

taamlam: damlam, damla (113a/9)

taammağ: damlamak (136b/8)

taamu: cehennem (soğdça) (49a/4, 86b/1)

taamulıklar: cehennemlikler (101b/1)

taamzırmağ: damlatmak (136b/8)

tanaz: alay, latife, istihza (75a/8)

tandur: tandır (106a/1)

tañla: sabahleyin, sabah vakti (82b/9)

tapaluğ: şişe ve benzeri şeylerin ağzını kapamaya yarayan aygıt (105b/1)

taṭkır: tabur, katar, sıra, dizi (84a/6)

taṭlamak: el ile yavaş yavaş üzerine vurmak (141a/6)

taṭu sağrağı: büyük içki kadehi (50a/9, 54b/1)

- taraklık:** tarak otu, tarhın (103a/3)
- taras:** nadas (31a/4, 71b/3)
- tarhana:** pekmezden yapılan bir çeşit çerez (112b/4, 28b/8, 90b/4)
- tarhun:** hekimlikte kullanılan ıtırli bir bitki, tarakotu (36b/9, 41a/1, 68b/8)
- tarıldandırma:** mustarip etmek, üzme (135a/1)
- tarıldanma:** kederlenmek, bunalmak (135a/1)
- tarılğanma:** mustarip olmak, darılmak, kederlenmek (80b/7, 112a/8)
- tartınma:** çekinmek, esirgemek (81a/6)
- taru:** darı (75b/3, 97a/8)
- taşcuğaz:** küçük taş (86b/7)
- taşra gelmek:** dışarı gelmek (133b/8, 135a/3)
- taşra getürmek:** dışarı getirmek (135a/3)
- tavar:** binek hayvanı, koyun, sürü (29a/1)
- tavar tırnağı:** davar tırnağı (34b/9)
- tavar ortası:** (orta: etin butla bel arasındaki parçası) (67b/2)
- tavar yatağı:** koyun yatağı (122a/6)
- tavşak:** fıstıklı çam kozası (92a/6)
- tavulbâz:** atlara giydirilen göğüs zırhı (70b/8)
- tay:** yavru at (121b/6)
- tayanca:** güvenilecek, dayanılacak şey (105a/3, 108a/9, 108b/1)
- taylasan:** başlık, gelin başlığı (91b/6)
- taz:** daz, kel, saçsız (81a/6)
- tağ erigi:** dağ erigi (44a/6)
- tağar:** Far. tegâr'dan kap kacak, çanak (58b/8)
- teber:** buğday vb. tahılları elemeye yarayan ağaçtan yapılmış büyük elek (58b/7)
- tebsirmek:** kurumaya yüz tutmak, olgunlaşmak (94a/9)
- tegeltü:** eyer altına konulan keçe (106b/3)
- tekelti:** keçe: (47a/8, 125a/9, 127a/2)
- teke:** mert, yiğit kişi (104b/5)
- tekerlendirmek:** dengesini bozmak (133b/4)
- tekerlenmek:** yürürken ayağı takılıp dengesi bozulmak (39b/8, 133b/4, 141b/1)
- tekle:** eskiden ulemanın elbise üzerine giydiği kaftan (83a/8, 122a/8)
- tekye:** dayanak (110b/2)
- temir hindi:** demirhindi şerbeti (64b/7)
- ten çekişmek:** can çekişmek (141b/7)
- tenbelid:** tenbelit, ufak tefek eşya, küçük yük (48b/2)
- tengri:** <dingir: tanrı (27b/6)
- tengeri dövecüğü:** yün ayırmaya yarayan tahta ağaç, tahta havan (53b/1, 95a/9)
- tepşermek:** kurumaya yüz dutmak (134a/2)
- tepeldü:** yürürken ayaktan çıkan ses (87a/7)
- tepsilü oynayan:** tepsi ile oynayan (69b/5, 90b/8)
- terece:** (deriçe: pencere): (101b/6)
- terelik:** sebzelik (58b/6)
- teres:** (109b/3)
- terku kayışı:** yedek kayış (99b/9)
- tervende:** turfanda (117b/8, 121b/4, 123b/2)
- tetiri:** somak ağacı (51b/7)
- tılak:** dılak, bızır, dılcık (88b/3)
- tınâs:** dövüldükten sonra savrulmak üzere biriktirilmiş tahıl yığını (75a/3)
- tırkaz:** kapı arkasına sürülen ağaç, kapı sürgüsü (88a/1)
- tıraşus:** hile, kibir (92b/1)
- tırmuk:** tırmık, tımalamaktan olan iz (30b/4, 77b/6)
- tilme peynir:** dilim peynir (38a/3)
- tirlik:** yekta (33a/3)
- tüzrek:** derhal, çabucak (62a/7)
- toğa ayran:** tovga, yoğurtlu çorba, toyg (29b/4)
- toğan:** şahin (51b/1)
- toğan yuvası:** kartal yuvası (109a/3)
- toğrıca:** doğruca, tastamam (36b/6)
- toğru:** doğru (38b/7)
- toğrurak:** daha doğru (61a/9)
- tohtamış:** ihtiyarlamış, sebat etmiş (75a/4)
- toklu:** bir yaşında erkek kuzu (39b/4)
- tökülü:** tökeli, hep sürekli, nişanlı (51a/6)
- tokûc:** çamaşır tokmağı, tokaç (107b/2)
- tokurçun oyunu:** yirmi dört haneli bir tahta üzerinde dokuz taşla oynanan bir oyun (115b/9, 30a/7, 117b/8, 117b/7)
- tolak:** davar derisinden yapılan yayık (69b/1, 51b/3)
- tolama:** entari gibi önü açık olan ve kavuşturularak üstüne kuşak bağlanan eski zamanlarda giyilmiş çuhadan giysi, sarılmış bir şeyin her katı (111a/7, 124b/6)

toluşık: ilişik, dolaşık (42a/1)
tolaşmak: ilişmek, sataşmak (72b/7)
tolatmak: aldatmak, kandırmak (142a/6)
tolma bağarsuk: dolu bağarsık (41b/1)
toluk: çiğ, şebnem (123b/6)
tolos: köşe bucak (65b/6)
tomalan: Arap mantarı, keme (81a/9, 113b/6)
toman: kadın şalvarı (68b)
tomar: dürülmüş nesne (64b/9, 53a/9)
tonak: bezek, süs (45a/5, 48a/1, 115a/5)
toñdurmak: dondurmak (131b/2)
tonluk: bir yıllık hizmetçi ücreti (27b/4)
tonmak: donmuş, donuk, hissiz, gayretsiz ve kabiliyetsiz anlamında (131b/1)
toñuz : domuz (72a/6, 75b/2, 124a/7, 86a/1)
toñuz kılı: domuz kılı (129a/5)
toñuz azusu: domuz dişi (90a/7)
toñuz balığı: yunus balığı (101a/9)
toñuzlar kurdu : bok böceği (85b/1, 102b/3, 50b/5, 107b/1, 114a/6, 50b/1,)
topalak: yermiski, havlican denilen kök (49b/3)
toprak alıcı: toprak alıcı (70b/1)
toprak çekici: toprak çeken (77b/2)
toprak ölçek: toprak kalburu (53b/2)
topuzluk: dört, beş sıralı arpa başağı (bir şeyin cüzü) (40b/4)
tor: at (121b/9)
torak yogurdu: çökelek, süzölmüş yoğurt (71b/2)
tovuca: bir tür gönüllü asker (49a/2)
toy kuşu: kazdan büyük yabani bir kuş (80b/4, 91a/7, 121a/6)
toynak: tırnak (88a/6, 35a/1, 95b/4)
toygır kuşu: tarla serçesi, çayır kuşu (84a/5)
tozundu: bir şeyin silkeleneşinden ve savrulmasından çıkan toz, toz, toz zerrelere (79b/3)
töhmegān: semiz otu (114b)
tuṭak: dudak (32a/1, 35b/9, 94a/3)
tulum: saka kırbası, tulumdan yapılmış su kabı (89a/7)
tuman: duman (60a/2, 81a/1, 96b/7)
tumar: tımar (31a/4)
tuncukmak: hayvanın tepinmesi (136a/5)

turdu: durdu (38a/4)
tur dut: bir oyun (60a/3)
turaḳotu: dereotu, rezene (39b/3, 39b/4, 128b/4)
turgay: toygır, çayır kuşu (29a/2, 91a/9, 114b/7, 116b/8)
turgurmak: durdurmak (133a/3)
turḳurmak: durdurmak, ayakta tutmak, emeklemek (137b/3)
turunc: turuncu (41b/4)
turvende yemiş: turfanda yemiş (68a/6)
tutmac: yoğurtlu erişte çorbası (81b/1, 124b/3)
tuṭāk: duvak, peçe (57a/8)
Türk: (29b/6)

U

uca: ıssız yer (55b/9, 43b/2, 36b/5, 92b/8, 76b/5, 122a/7, 88a/8)
ucı kesegen: ucu keskin (71a/5)
uçkur : don bağı (49b/5)
uçmak: cennet (37a/7)
uçmaklık : cennetlik (99b/1)
uçuk dutmak: sara tutmak, cin tutmak (37a/3, 134a/7)
uğraş: harp, savaş, cenk (95a/6)
uğrı: gizli (48b/8, 64a/5, 71b/1, 72a/4, 128a/1)
ulaşkan: yapışkan, sırnaşık, sıkıca yapışan (97a/5)
ulaşık: birbiri ardına, arkası kesilmekzisin sürüp gelen, muttasıl, yakınlık akrabalık (47b/1)
ulu: yüce, yüksek (31b/5, 32b/5)
ululanmak: büyüklenmek, kibirlenmek (140b/6)
ulurak: daha yüce (67a/9, 105a/9)
umāc: korkuluk, küçük ufalık: (37b/9)
umca: kütük, kök (121b/9)
unāgu: önegü, inatçı, kavgacı (117b/6)
ur: (110b/1)
uraz otu: şans otu uraz: şans (32a/3)
urlayıcı: vuran, vurucu (61b/8)
urun-: giyinmek, oturmak (43a/2)
urun: yer, makam, menzil, mevki (93a/4, 59b/2)
uş: akıl (90a/4)
uşşı gitmiş: akli gitmiş (79b/8, 94a/3)

uşlu ve öglü : akıllı (51b/6)
ustura: ustura (118a/4)
uşulsüz at: huysuz at (113a/6)
uş: şu (83b/5)
uşak: çocuk (47b/2, 71a/1, 81b/5)
uşacuk demren: okun ucuna geçirilen ufacık demir parçası (47b/2)
uşdadur: şuradadır (36b/8)
uşdayım: üşdeyim, işte buradayım (93b/9)
uvaç: küçük, ufak, kırıntı (48b/1, 116a/7)
uvaç devek: ufak tefek (74b/7)
uvaklık: ufaklık (126b/9)
uvacuk: küçücük (53a/6, 94a/1)
uvmak: uğulamak (143a/5)
uyan: oyan, atın gem dizgin gibi takımları dizgin, gem ve gemin ağza giren kısmı (95a/2, 46a/7, 96b/2)
uyuzluk: uyuz hastalığına yakalanmış olma durumu (35b/5)

Ü

üge: üvey (57a/3)
ügeyik: üveyik kuşu (88a/2, 108a/6, 119b/8, 104a/2)
üğü: baykuş türünden bir kuş (48a/6)
ülüş: hisse, pay, kısımet (78b/9)
ülker: süreyya yıldızı (99a/3, 99a/2, 99a/1)
ülüp: erkek hayvanın cinsel organı, ülp (113b/4)
ün eylemek: bağırarak, haykırmak, seslenmek, çağırarak (133b/1, 133b/1)
ün urucu: yüksek sesle bağırarak, müezzin anlamında (98b/8)
ünegü: inatçı (35a/5)
ürpermek: korkmak, titremek (31a/2)
ürü: örü, kalkık, dik (96a/7)
üşek: vaşak, kır kedisi (83a/7)
üşen-: usanmak, bıkmak (38a/5)
üvengü: (33b/6, 117b/6, 123b/1, 74b/6, 77a/8, 80a/4, 99b/5,)
üveñgölük: (128a/8)
üvez: sivrisinek, atsineği, tatarcık, büvelek (70a/9)
üzengü: üzengi (34b/ 2, 101b/7, 61b/4)

V

vakvak ağacı: ördek ağacı (83b/6)
viresi: veresiye (32a/8)
viresiye: veresiye (37a/5)

Y

yaba: tınazı savurmaya yarayan tahtadan yapılmış büyük çatal (55a/6, 106b/4, 109b/7, 118a/9 97b/2,)
yaban eşegi: kolan (66b/8)
yaban otu: yaban otu (39b/8)
yad: yabancı (111b/3, 111b/7)
yadluk: yabancılık, ayrı gayrılık (125b/8)
yağ bağarsuğı: koyunun bağırsağı içine doldurulan kıyılmış ciğer ve içyağı ile yapılan yemek, mumbar içine doldurulan kıyılmış ciğer ve iç yağı (59a/8)
yağır: hayvanların sırtında çıkan yara, sırtı yaralı hayvan (113a/5)
yağma: yağma etmek, bu maksatla saldırmak (130b/5, 39b/8, 42a/4)
yağmura eken: ancak yağmur suyu içen susuz toprağı işleyen (35b/6)
yağrık: çok dayak yiyen (85b/3)
yağrık: üzerinde et ve odun gibi şeyler parçalanmış kütük (38a/6, 100b/7,)
yağrın: sırt, sırtın yukarı kürek kısmı (118a/9)
yağrığ: (104b/1)
yağı yırı: yakı yeri (55a/8)
yağni: ana malzemesi patates olan sulu yemek (46b/3)
yağa: elbise yakası (104b/3, 116b/8, 121a/8)
yaldaklanmak: yaltaklanmak, yaranmak, hoşla gidecek hareketler yapmak, dalkavukluk (65b/8, 122b/2, 129b/9)
yaldıramak: yıldıramak, parıldamak, ışıldamak, ışıltı saçmak (138a/7)
yalım kaya: yalçın kaya (yalım: yalçın) (59a/2)
yalıñ : ateş, alev (102a/2, 116b/3)
yalıncaç: çıplak, üryan, cascavlak (85a/1, 99a/9, 111b/1, 112a/1)
yalıñlanmak: alevlenmek (131b/5)
yalıñuz: yalnız, tek başına, تنها (28b/7, 54a/7, 124b/7)
yalıñuzluk: yalnızlık (126a/6, 130b/6)

yalgın ağacı: yalgın ağacı, aşılamaya elverişli ağaç (41b/1)

yan ağrısı: zâtülcenp (34a/9)

yan başı: siyatik, kalça kemiğinin üst başı, uca (76b/7, 40b/2, 33a/6, 79b/4)

yan başı gelmek: tokuşmak, çarpışmak (76b/7, 40b/2, 33a/6)

yanķu: yangu, yangı, ses yansıması (27b/2, 84a/2, 114a/8, 125a/4, 84b/3)

yaña: taraf, cihet, yön (128b/1, 34a/1, 107b/8)

yañaķ yumrucağı : yanak vebası (45a/2)

yañaķ yumrusı: (46a/1)

yancık: kese, torba, boyundan geçirilerek yana asılan torba, çukal, oturak yeri (55a/6)

yancuk: (83b/2)

yandaķ: deve diken, yabani enginar (53b/2, 69a/4, 85b/6)

yandaķ hındı: (116a/8)

yañılmac: yanıltıcı, şaşırtıcı söz, lugaz, bilmece (47b/5, 100a/8)

yañışak: boşboğaz, geveze (123b/7)

yanķu: yankı (82a/4)

yapalaķ: baykuş (48a/6)

yapucı: inşaat ustası [yapıgıcı] (28a/ 8)

yapucılar iskelesi: inşaat iskelesi (34a/4)

yaraķ: silah (41b/8, 45b/9, 84a/1, 82b/1, 84a/3)

yaraķ eylemek: hazırlık yapmak (134b/2, 134b/3)

yaraķlamak: hazırlamak, silahlandırmak, teħiz etmek (131b/9)

yaraķlu : yararlı, uygun (62b/1, 111a/2, 118a/5)

yaraķlu keş: hazır yoğurt, ekşimik (87a/6)

yaramaz: kötü, boş, lüzumsuz (30b/5)

yaramaz hū: kötü huy (43a/1)

yaramaz şancı: şiddetli ağrı (48b/4, 115b/7)

yaramaz fal: kötü fal (32a/5)

yaramaz gūmiş: geçmez gümüş para (46a/6)

yaramaz söz: saçma sapan söz, hezeyan (124b/5)

yaramazlar: kötülükler, yararsız, boş ve uygunsuz olanlar (28a/ 7)

yaramazraķ: daha kötü, beter (56b/7, 58a/4)

yaraşık: muvafık, yakışır, layık, uygun (111b/9)

yaraşuk yüz dutan : münasip, uygun iyi bir işe yönelen [yaraşuk: yararlı, yakışık; yüz dut-:bir işe başlamak, bir işe yönelmek] (45a/2)

yaraşuklık: (128a/3)

yarın: ertesi gün (28a/ 6)

yarlık: ferman, irade, buyrultu (130b/5)

yarlık eylemek: buyurmak, emir vermek(144b/7)

yarlıgamaķ: bağışlamak (132a/5)

yarlıgayıcı: bağışlayıcı (56a/7)

yarma: iri yarılmış ağaç, odun (43b/2)

yarpuz: kuzu kulağı(112a/5)

yartmaķ: keçe külah (31a/3)

yaşşı: düz (28a/9, 42a/3, 99a/7)

yaşşılık: düzlük (125b/2)

yaşıl kelte: yeşil kertenkele (75b/4)

yaşluraķ: daha yaşlı (89b/4)

yaşmaķ: örtü, peçe (96a/4)

yatmaķ: yatay çizgi manasında (56a/5)

yav[u] kılmaķ: kaybetmek, yitirmek (144b/7)

yavaş yılan: eğitilmiş, zararsız evcil yılan (44b/9)

yavaşlu: vakar sahibi (68a/2)

yavi kavlanmış: kabuğu kötü bir şekilde dökülmüş (55a/4)

yavi: kötü, yavuz (51b/7)

yavlaķ: pek, çok, gayet (122b/7)

yavşak: (119a/3, 118b/8, 118a/3, 86a/8)

yavşan: bit (85b/9, 115b/2, 98a/5, 92b/3)

yavu varmak: kaybolmak, zayi olmak, gitmek (55a/7)

yavuz: kötü, yiğit (36a/7, 41b/1)

yavuz katır: huysuz, kötü katır (30b/2)

yavuz aşıl: kötü soylu (53a/5)

yavuz at: kötü, evcilleşmemiş at (37a/3, 46b/1)

yavuz endişe eylemek: kötü fikirli olmak (139b/3)

yavuz işlü: işinde kötü olan kimse (57a/1, 94a/8)

yavuzlıklar: kötülükler, fenalıklar <yabız>yavuz (28a/3)

yavuzluķ: kötülük, fenalık (125a/8)

yay gezi: okun giriş geçecek gediği (116a/3)

yayaķ: yayan (91a/7)

yaycuğaz: küçük keman, kemançe (121a/5)
yayık: yoğurdun yağını çıkarmak için çalkalamaya yarayan alet, yayık (123b/8, 123b/3, 79b/4, 103b/1)
yaylak: yazın kalınan yayla evi (65a/7, 49b/1, 126a/3)
yaz evi : yayla (57a/1, 57a/8, 49b/9)
yazıcılık: kâtiplik (127a/7)
yedek: (113b/1)
yel devesi: çok koşan hecin (49b/8)
yelek: kuş kanadındaki kalemlî tüy, okun tüyleri, bir ok atımı uzaklık (59a/1, 112a/6)
yeleme: ince (43a/1)
yelicı: koşucu, atlet (92b/6)
yelman: sivri (89b/5)
yelme: yilme (86b/3)
yilmek: koşmak, acele yürümek, esmek (84a/3, 138a/5, 84b/8)
yemek sifirici: yemek sindirici (79b/4)
yemişlü: yemek yemiş olan (47b/1)
yer altında şu evi: sarnıç (34b/6)
yer oynaması: deprem (42b/5)
yerden kesilmiş ev: deprenmiş, yıkılmış, sarsılmış ev (34b/6)
yarma: iri yarılmış, ağaç, odun (43a/8)
yetmiş: bitmiş, olmu, tamam olmuş (31b/3)
yetürmek: ulaştırmak, eriştirmek (133b/7)
yeyegen: yiyen, yiyici (93a/2)
yeyesilik: yenilebilecek şey (111b/8)
yeyimek: (yeyim: rüşvet) (142b/2)
yeyni: <yeğni: hafif (62b/7)
yezak: geniş yapraklı bir süs bitkisi (64a/9)
yılan boynuzu: ince, keskin boynuz (64a/2)
yıldırgan: çok parlayan (101b/4)
yıldırıcı: bezdirici (29b/5, 101b/9)
yıldırma: bezdirmek, usandırmak (38a/5, 38a/7)
yıldız kurdı: yıldız böceği, ateşböceği (35a/3, 107b/9)
yılık: eğik, meyilli (42a/1)
yılğan: yılgın (74b/9)
yılğun: eğri (72a/4, 71b/3, 73b/1, 108a/5)
yılğun kovağı: ılgın ağacının kozası (119a/9)
yırtmac: parçalı, kesik (70a/3, 85a/5)
yidek: yedek (33b/9, 45a/1, 44b/3)
yigin : üstün, baskın, galip (71b/9)

yigirmi: yirmi (37a/7)
yigit: genç delikanlı, güçlü (28a/5, 32b/6)
yigler: iyiler (99b/1)
yigrek: daha yeğ, daha iyi (99b/1, 58a/1, 83a/1)
yigrenmek: iğrenmek, tiksirmek (141b/5)
yil: rüzgar (32b/9, 53a/4)
yilegen: çok yelen, hızlı koşan, hızlı giden (28b/4, 58b/7)
yileken at: (yilek: bir yaşındaki eşek) (87a/5)
yiletmek: acele ettirmek (132a/4)
yilim: tutkal, yapışkan nesne, çiriş (50a/6)
yilimek: yilmek, koşmak, acele etmek (132a/4)
yelegen ağacı: dalı budağı kesilmiş kuru ağaç (58b/9)
yilmek: esmek, koşmak, hızlıca yürümek (37b/4, 88b/8, 135b/3, 135b/4)
yiltemek: teşvik etmek, tahrik etmek, kışkırtmak (131b/3)
yilve: aslı yelve (45b/2)
yinidin yumurda: taze yumurta (79a/8)
yir: yer (29a/1)
yiv : dikiş yivi (70b/3)
yiyege: obur, (74b/9)
yiyesi: yiyecek (77b/6)
yoğrulmuş kireç: alçı (108b/6)
yoğun: kalın, iri, kaba, yoğun, sık (47b/2, 41a/7, 56a/8, 39a/3)
yoğun otun: yovun, kalın odun (41a/8)
yoğurd: yoğurt (40b/6)
yoğurdlu aş: ayran (28b/8, 32a/4)
yoğsul: yoksul (37b/4)
yoklanmas: yoksul (32b/5)
yol arkaluğı: sevk edilecek yer (40b/6)
yol armağanı: hediye (49a/1)
yol burağı: at (61b/2)
yol gösterici: rehber, kılavuz (29b/5)
yol urucu: yol kesen, eşkıya (44a/6, 101b/3)
yol yarağı: yol hazırlığı, levazımat (117a/2)
yol yitüğü: yolda kaybedilen (62b/9)
yonka: yontulmuş küçük odun parçaları, talaş (110a/5)
yormak: alıkoymak (56a/5)
yorğa: koşan at, rahvan (51a/5, 61b/2, 84b/8, 85b/7)

yosun balık: hâr-ı mâhî (126b/7)	yücerək: daha yüce (56b/8, 57a/4, 58b/2, 98b/7)
yuğa: yufka (84b/9)	yügrük: yürük, hızlı giden, çok koşan, işlek (41b/6)
yufka: (112b/7)	yügürek at: hızlı giden at, rahvan (63a/1)
yufka gemi: ince, küçük gemi (99a/5)	yük eglemek: yük bekletmek (37b/9)
yufkacuk: kalınlığı az, incecik (93b/4)	yüksük: baldır kemiğinin kalça kemiği ile birleştiği eklem (109b/7, 111a/2)
yukamak: incelmek (135a/8)	yülügen: ustura (110a/2)
yukaru: yukarı (31a/1, 28a/3)	yülümek: tıraş etmek, saç ve sakalı kazımak (140a/1)
yukarurak: daha yukarı (102a/2)	yürek oynamak: kalp çarpmak, çarpıntı gelmek (45b/3, 141a/6)
yukatmak: incelttirmek (135a/9)	yürügen: keskin, (35a/5, 70a/2, 71a/8)
yukmak: düzeltmek (134b/7)	yüsüg: yüksük (113a/7, 113a/8, 117b/3)
yumak: yıkamak (121b/3-6-7, 141a/2)	yüz yastığı: baş yastığı (80a/3)
yumrı: eğri, çarpık (39a/3, 48a/1, 104a/8, 42a/3, 40b/2)	yüze yüz: vicahen, yüz yüze (127b/8)
yumrı yumrı: eğri büğrü (112b/1)	yüzerlik : ateşe atıldığı zaman çıtır çıtır ses çıkararak yanan ve güzel bir koku yayan tohum, üzerlik (49b/1, 98b/1, 102b/5)
yumrucak: yuvarlak, yumru olan (121b/6, 51b/1)	yüzgec: yüzgüc, yüzücü: suda iyi yüzen (63a/6, 64a/5, 30b/3)
yumrucak: veba (45a/2)	yüzgüç : yüzücü (27a/4)
yumşak: yumuşak (39a/8)	
yumuşaltmak: yumuşatmak (134b/6)	
yofka: iri odun, talaş (78b/7)	
yund kuşu: kuyruk sallayan kuşu, peygamber kuşu (61b/8, 116a/4, 119a/6, 86b/8, 86b/9, 87a/2)	
yunuş: gusül (39a/6)	
yüpürmek: bir işin, bir şeyin, birinin peşinde koşmak, koşturmak (88b/8)	
yuvalak: yuvarlak (42b/5)	
yuvalak taşı: toprağı sıkıştırıp pekiştirmekte kullanılan taş, silindir / yuğı (42b/5)	
yuvalanmak: yuvarlanmak (141a/9)	
yüce: büyük, ulu, yüksek (31b/6)	

Z

zağar: söz taşıyan (113a/4, 117b/1)
zebük: kekik (62b/5)
zerde: sütlaç (30a/3: zerde aş)
zıbuğ: saygısız, zayıf, fakir (89a/3)
zıfır: yağlı, zifir: yağ (123a/7)
zincefir: zencefil (82b/1)
zivle: boyunduruk, zelve (95b/2)

Sonuç

Osmanlılar dönemindeki Farsça-Türkçe sözlük çalışmaları, 15. yüzyıldan itibaren başlamış ve zamanla mensur ve manzum olmak üzere çok sayıda sözlük kaleme alınmıştır. Bu sözlüklerin büyük bir kısmı, Farsça kelimelerin madde başı yapıldığı sözlüklerdir. Birkaç istisna dışında 15. yüzyılda yazılmış mensur Farsça-Türkçe sözlükler Farsça öğretimine katkı sağlamak amacıyla hazırlanan muhtasar sözlüklerdir. Bazı konu tasnifli sözlükler ise Farsça kelimelerin ezberlenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Öte yandan 15. ve 16. yüzyıldaki sözlüklerin önemli bir kısmında Farsça gramer kurallarının da işlendiğini görüyoruz. Bu sözlüklerin temel kaynakları Esed-i Tūsī'nin *Lugat-ı Fırs*, Hinduşah Nahçivānī'nin *Şihāhü'l-Acem*, İsfahānī'nin *Mi'yār-ı Cemālī*, Edib Natanazzī'nin *Düstürü'l-Luga*, El-Meydānī'nin *Es-Sāmi fi'l-Esāmī* ve Zemahşerī'nin *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı sözlükleridir.

Farsça-Türkçe manzum sözlüklerin bilinen ilk örneği ise Konyalı Hüsâm bin Hasan'ın 1400 yılında kaleme aldığı *Tuhfe-i Hüsâm* isimli eserdir. Bu türün en meşhur sözlüğü ise Muğlalı İbrahim Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî* isimli sözlüğüdür. Özellikle eğitim öğretim açısından pratik fayda amacıyla yazılan bu sözlüklerin büyük çoğunluğu öğrencilerin Farsça öğrenmesini kolaylaştırmak maksadıyla kaleme alınmıştır.

Farsça-Türkçe sözlükler arasında *Bahrü'l-Garâyib*'ten sonraki ikinci önemli metin Şâmilü'l-Luga'dır. Farsça kelimelerin madde başı yapıldığı Şâmilü'l-Luga'nın en önemli biçimsel özelliği satır altı olmasıdır. Sözlüğün ilk kısmı Farsça isimlerin, ikinci kısmı ise fillerin Türkçe karşılıklarını içerir. Sözlükte madde başı kelimelerin karşılığı olarak verilen Türkçe kelimeler ise sözlüğün önemini ayrıca arttırmaktadır. Bu kelimelerin birçoğu halen ağızlarda yaşamaktadır.

Şâmilü'l-Luga'da madde başı sözcükler, temel anlamı itibariyle değerlendirilmiştir. Ancak madde başı sözcüklerin seçiminde müellifin bilinçli bir yol takip etmediği anlaşılmaktadır. Madde başı kelimeler her ne kadar çeşitlilik gösterse de müellifin bazı kavram alanlarında zaman zaman yoğunlaştığı görülmektedir.

Şâmilü'l-Luga'nın dili genellikle sadedir. Fakat bazı kelimelerin açıklanmasında bazen Arapça-Türkçe bazen de Farsça-Türkçe kelimeler birlikte kullanılmıştır. Bazı kelimelerin açıklaması ise tamamen Farsça kelime veya cümlelerle yapılmıştır.

Şâmilü'l-Luga'da yer alan Farsça gramer kurallarının örneklerle gösterildiği son bölüm 15. ve 16. yüzyıl Farsça-Türkçe sözlüklerin karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkar. Yaygın kullanım kurallarının açıklandığı bu bölümde müellif, Farsça temel gramer kaidelerine yer vermiş ve bunları örneklerle detaylandırmıştır. Yine bazı sözcüklerin açıklamasında müellifin okuru doğrudan bilgilendirdiği ve madde başı kelimenin fonetiğine yönelik açıklamalar getirdiği görülmektedir. Genellikle yecüzü (uygundur/caizdir) kelimesiyle başlayan bu açıklamalar, kelimenin nasıl okunması gerektiği bilgisini içerir.

Şâmilü'l-Luga, Klasik Osmanlı Türkçesinin teşekkül ettiği bir dönemde yazılmıştır. Sözlük metninde Eski Anadolu Türkçesi söz varlığının büyük ölçüde yer aldığı görülmektedir. Bu yönüyle sözlük, bir çeşit geçiş dönemi özelliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1959). “Şeyh Ahmed ve Nazmü'l-leâl”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 180, s. 205-248.
- Aygen, M. S. (1985). *İmadoğlu Hasan Karahisarî*. Afyonkarahisar: Türkeli Matbaası.
- Aydın, Ş. (2008). *İran kütüphaneleri türkçe yazmalar kataloğu*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bingöl, Z. (2007). “Sözlük ve sözlükçülük üzerine bir araştırma”, *Akademik Bakış*, 9: 197-207.
- Boz, E. (2011). *Sözlükbilim yazıları*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Boz, E. (2012). “Türk sözlükbiliminin problemleri”, *Turkish Studies*, Volume 7/4: 13-20.
- Clauson, S.G. (1975). *An etimological dictionary of pre-thirteenth century turkish*, Oxford.
- Çınar, B. (2007). *Miftâh-ı lisân manzum türkçe-fransızca sözlük*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Çöğenli, S. (2001). Eski harflerle basılmış türkçe sözlükler kataloğu, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2(7-8): 99-134.
- Dilaçar, A. (1953). “Türkiye türkçesi sözlüklerinden seçme eserler”, *Türk Dili II*, No:22: 677-680.
- Durmuş, İ. (2009). sözlük, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37: 402-414.
- Erdem, M. D. (2005). “Manzum sözlükler ve tuhfe-i Āsım”, *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 10-1, Editor in Chief: Choi Han-Woo, Korea: 197-216.
- Erkan, M. (1991). Bahrî'l-garâib, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4: 513-514.
- Gökçe, A. (1998). *Türkiye türkçesinin tarihi sözlükleri*, Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Gümüş, Z. (2007). “Klâsik türk edebiyatında manzum sözlük şerhleri”, *Turkish Studies*, 2(4): 423-431.
- İmamoğlu, A.H. (2006). *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede tuhfe-i şâhidî farsça-türkçe manzum sözlük*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Karahisarî, Hasan b. Hüseyin (1505), *Şâmilü'l-luga*. Ankara: Milli Kütüphane Afyon Gedik Ahmet Paşa Koleksiyonu, No: 03 Gedik 17524.
- Kaçalin, M. S. (1997). “Hüseyinoğlu Hasan'ın dört dilli sözlüğü”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7: 55-122.
- Kanar, M. (2008). *Farsça-türkçe sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- Kanar, M. (2010). *Arap harfli alfabetik osmanlı sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.
- Kanar, M. (1998). *Büyük sözlük türkçe-farsça*, İstanbul: Birim Yayınları.
- Karabey, T. - Külekçi, N. (1990). *Sünbülzâde Vehbî, tuhfe (farsça-türkçe manzum sözlük)*, Erzurum.
- Kılıç, A. (2001). *Mustafâ bin Osmân Keskin, manzûme-i keskin*, Kayseri: Laçın Yayınevi.
- Kılıç, A. (2006). “Türkçe-arapça manzum sözlüklerden sübha-i sıbyan 1 (inceleme)”, *Turkish Studies*, Volume 1/2: 85-104.
- Kılıç, A. (2007). “Türkçe-farsça manzum sözlüklerden tuhfe-i vehbi (metin)”, *Turkish Studies*, 2/2: 410-475., <https://doi.org/10.17719/jisr.20164216133>
- Kocaman, A. (1998), Dilbilim, sözlük, sözlükçülük. Ankara: *Kebikeç*, 6.
- Koç, M. (2005). *Baleybelen-ilk yapma dil*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Koç, M.-Tanrıverdi, E. (2014-2015). *Vankulu lügati*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Koç, M.-Tanrıverdi, E. (2013). *Kâmusu'l-muhîr tercümesi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
- Ligeti, L. (1962). “Un vocabulaire mongol d'istanboul”, *Acta Orientalis Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIV/1: 3-99.
- Muhtar, C. (1993). *İki kur'an sözlüğü lûgat-ı Feriştioğlu ve lûgat-ı kânûn-ı ilâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

- Ölker, G. (2009). "Rumca-türkçe manzum sözlük tuhfetü'l-uşşak", *Turkish Studies*, 4/4: 856-872.
<https://doi.org/10.7827/turkishstudies.834>
- Ölmez, M. (1998). "Eski türkçenin sözlükleri", Ankara: *Kebikeç*, 6: 119-123.
- Öz, Y. (1996). *Tarih boyunca farsça-türkçe sözlükler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özkan, M. (2000). *Türk dilinin gelişme alanları ve eski anadolu türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Öztahtalı, İ.İ.(2004). *Lâmi Çelebi ve lugat-ı manzumu*, İstanbul: Gaye Kitabevi.
- Steingas, F. J. (2005). *A comprehensive persian-english dictionary*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sami, Ş. (1996). *Kamus-ı türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şeker, M. ̇ Mercan, İ.H. (1985). "Tunus millî kütüphanesindeki türkçe el yazmaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II: 105-122.
- Tietze, A. (1999). *Anadolu türkçesinde yunanca, islavca, arapça ve farsça ödünçlemeler sözlüğü*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1995). Muallim Naci ve lugatı, *Lugat-ı Nâci*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1993). *Derleme sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
<https://doi.org/10.12787/karam1164>
- Türk Dil Kurumu (2005). *Güncel türkçe sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
<https://doi.org/10.30767/diledeara.472664>
- Türk Dil Kurumu (1983). *Yeni tarama sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
<https://doi.org/10.12787/karam1164>
- Uzun, A. (2005). *Lugat-ı Halimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler EnstitüsüYayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Uzun, M. (1993). Ali Seydi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 7, İstanbul.
- Yakar, H. İ. (2007). "Manzum sözlüklerimizden tuhfe-i fedâi", *Turkish Studies*, 2/4: 1015-1025.
- Yavuzarslan, P. (2004). "Türk sözlükçülük geleneği açısından osmanlı dönemi sözlükleri ve Şemseddin Sami'nin kâmus-ı türkî'si", *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44/2: 185-202.
- Yavuzarslan, P. (2009). Osmanlı dönemi türk sözlükçülüğü, Ankara: Tiydem yayıncılık.
https://doi.org/10.1501/dtefder_0000001042
- Yazıcı, T. (2009). sözlük, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37: 402-414.
- Yurtseven, N. (2003). *Türk edebiyatında arapça-türkçe manzum lugatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin nuhbe'si*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksekkaya, H. Y. (1999). "Avrupa'daki modern sözlük araştırmaları ve bu araştırmaların türk metasözlükçülüğüne yansımaları", *Doğu Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*, (Haz.) Demir, N.- Yılmaz, E. Gazimagosa: 207-234.